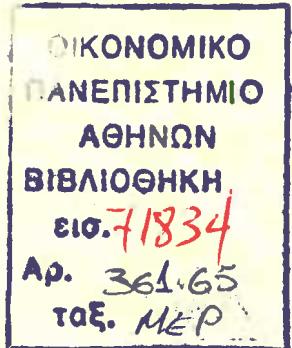

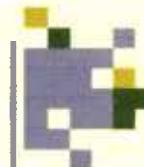
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Διπλωματική Εργασία

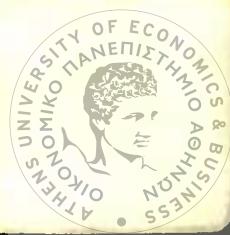
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Διδάσκων:
Τσακλόγλου Πάνος

Επιμέλεια:
Μεραμβελιωτάκης
Γιώργος
Α.Μ. 4010002

Αθήνα, 2002

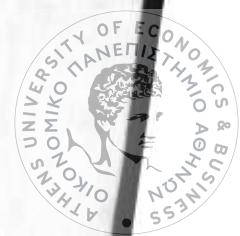
0

000000

474238

KATALOGOS

OKONOMIKO NANERITIMIO AETHNUN

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΡΗΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
εισ. Τ1834
Αρ. 361.GS
ταξ. ΜΕΡ

Εισαγωγή.....Σελ. 1

Το Εννοιολογικό Πλαίσιο της ΠαγκοσμιοποίησηςΣελ. 6

Παγκοσμιοποίηση και Εθνική Αυτονομία.....Σελ. 12

Διεθνές Εμπόριο, Ανεργία και Παγκόσμια ΑνισότηταΣελ. 19

Είναι το Κράτος-Πρόνοιας σε Κίνδυνο;.....Σελ. 29

Διεθνής Φορολογικός Ανταγωνισμός.....Σελ. 31

Η Θεωρία των Κινδύνων (Theory of Risk).....Σελ. 35

Κινητικότητα της Εργασίας.....Σελ. 38

Συμπεράσματα.....Σελ. 40

Βιβλιογραφία.....Σελ. 43

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα έχουν καταγραφεί σπουδαία επιτεύγματα και αλλαγές στο κοινωνικό-οικονομικό πεδίο του ανθρώπου. Κάνοντας μία ανασκόπηση της περιόδου αυτής, που ο Eric Hobsbawm ονομάζει εποχή των άκρων, θα μπορούσαμε να απομονώσουμε δύο σημαντικές έννοιες, οι οποίες σήμερα καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος στο δημόσιο και πολιτικό λόγο, καθώς συνοδεύουν κάθε είδους κείμενα αναλυτών και διαμορφωτών κοινής γνώμης. Η πρώτη αναφέρεται στην έννοια του «κράτους πρόνοιας», δηλαδή την υποχρέωση κάθε κράτους να παρέχει ένα «μίνιμουμ» βιοτικό επίπεδο στους πολίτες του και η δεύτερη στον όρο της «παγκοσμιοποίησης», ο οποίος σε ένα επιφανειακό, αφαιρετικό επίπεδο νοείται ως απόλυτα συμφραζόμενος με αυτόν της “νέας οικονομίας”, αλλά και ως καθοριστική δύναμη ώθησης γενικότερα νέων κοινωνικό-οικονομικών διαδικασιών.

Ο όρος «κράτος πρόνοιας» επικράτησε διεθνώς στη μεταπολεμική περίοδο και αντιστοιχούσε στη διεύρυνση της κοινωνικής λειτουργίας του κράτους στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Αποτελεί συγχρόνως αναφορά σε συγκεκριμένη ιστορική περίοδο της εξέλιξης του αστικού κράτους και ιδεολόγημα φορτισμένο με αξίες και ιδέες κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης. Ο όρος «κράτος της ευημερίας», ο οποίος χρησιμοποιείται συχνά για την απόδοση στα ελληνικά του αγγλικού «welfare state», εκφράζει περισσότερο την ηθική αυτή διάσταση, που εμπεριέχει την υπόθεση ότι στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες είναι εφικτή η ευημερία όλων των πολιτών, στην επίτευξη της οποίας η κοινωνική λειτουργία του κράτους παίζει τον κεντρικό ρόλο.

Το κράτος πρόνοιας ουσιαστικά θεμελιώνεται μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, αποτελώντας το alter ego του κεινσιανισμού στο επίπεδο της κοινωνικής πολιτικής. Η ιδεολογική στροφή από τον άκρατο φιλελευθερισμό της δεκαετίας του '20 και την μεγάλη κρίση που επέφερε κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, σε μια οικονομική πολιτική που κύριο στόχο είχε τον “συμβιβασμό” (compromise) των κοινωνικών τάξεων, οδηγεί πολλές κυβερνήσεις, κυρίως ευρωπαϊκών χωρών, σε δραστηριότητες, οι οποίες προηγουμένως αποτελούσαν αποκλειστική αρμοδιότητα του ιδιωτικού τομέα. «Στην αρχή αυτού του αιώνα, οι δημόσιες δαπάνες ανέρχονταν μόνο στο 10-15% του εθνικού εισοδήματος. Τώρα, σε πολλές χώρες είναι γύρω στο 50% και περισσότερο» (Camdessus, 1998, σ.2).

Οι κυριότεροι στόχοι του κράτους πρόνοιας ανάγονται στη μείωση της φτώχειας, στην εξασφάλιση της, όσο πιο δυνατής, δίκαιης κατανομής του πλούτου, στην ενεργή προστασία από “κινδύνους” (risks), που η ελεύθερη αγορά και ο ιδιωτικός τομέας αδυνατούν να καλύψουν αποτελεσματικά, καθώς επίσης και στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, με σκοπό να διορθώσουν τις αναποτελεσματικότητες της αγοράς (market inefficiencies) (Snower, 1996, σ.207)

Από το 1970, παρατηρείται μία στροφή προς νέο-φιλελεύθερες αντιλήψεις, τόσο στην οικονομία όσο και στη σφαίρα της κοινωνικής πολιτικής, οι οποίες θέτουν σε αμφισβήτηση τα θεμελιωμένα εργατικά δικαιώματα. Οι αντιλήψεις αυτές ενισχύονται από την αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση της οικονομίας της αγοράς και την συνακόλουθη προώθηση της έννοιας της «ανταγωνιστικότητας» στην συνθηματολογία της δημόσιας πολιτικής (Lee, 1997, σ.175). Η αυξανόμενη διεθνής ανταγωνιστικότητα, ως αποτέλεσμα της εντεινόμενης οικονομικής ολοκλήρωσης, ασκεί πιέσεις για μείωση του εργατικού κόστους -μέσω της περικοπής των εργατικών δικαιωμάτων-, για διαρθρωτικές μεταβολές στην αγορά εργασίας, μεγαλύτερη ελαστικότητα της παραγωγικής διαδικασίας και ελαχιστοποίηση της κρατικής παρέμβασης στην οικονομική σφαίρα. Η κρατική ρύθμιση θεωρείται διαδικασία “διαστρεβλωτική” (distortionary), η οποία εισάγει ακαμψίες στην απρόσκοπτη λειτουργία της οικονομίας της αγοράς, συμβάλλοντας στην μη αποτελεσματική κατανομή των πόρων, τόσο στον τομέα της ανάπτυξης και της εργασίας, όσο και στην κατανομή του εισοδήματος (Lee, 1997, σ.174).

Υπό το πρίσμα των αλλαγών αυτών γεννάται το ερώτημα: Είναι εγγενής η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια στο εγχείρημα της ανταπόκρισης της κοινωνίας στις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης; Ο ρόλος του εθνικού κράτους και της εθνικής διακυβέρνησης σήμερα, η σχέση ανταγωνιστικότητας και κοινωνικού κράτους, οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στους μισθούς, στην απασχόληση και στην εισοδηματική ανισότητα, οι επιπτώσεις της κινητικότητας των κεφαλαίων στα φορολογικά έσοδα και στη διανομή του εισοδήματος, συνθέτουν ένα κύκλο ερωτημάτων, τα οποία απαιτούν, επιτακτικότερα από ποτέ, άμεση απάντηση.

Τα ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη, κατά τη διάρκεια των λεγόμενων «χρυσών χρόνων» (Golden Years) -από το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου έως και τις δύο πετρελαιϊκές κρίσεις της δεκαετίας του 1970-, εδραιώνουν τον “κλασικό” τύπο κράτους πρόνοιας. Η οικοδόμηση του τύπου αυτού στηρίχθηκε στο κεϋνσιανό μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης, μέσα στα πλαίσια της μεταπολεμικής

συσσώρευσης και της οικονομικής ευρωστίας, εγκαθιδρύοντας ένα πλέγμα κοινωνικών υπηρεσιών που στήριζε τον πολίτη «από το λίκνο έως τον τάφο».¹ Οι κυβερνήσεις μπορούσαν να ελέγξουν τις κινήσεις των κεφαλαίων, να καθορίσουν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες, να επιβάλλουν δασμούς στις εισαγωγές, ενώ εξωτερικοί οικονομικοί παράγοντες είχαν ελάχιστη επίδραση στην εσωτερική οικονομία.² Η κυριαρχη οικονομική πολιτική ήταν προσανατολισμένη προς την επίτευξη του στόχου της πλήρους απασχόλησης, επιτυγχάνοντας την κοινωνική συναίνεση, που βασιζόταν στη δέσμευση για την όσο δικαιότερη διανομή του παραγόμενου πλούτου. Το εμπόριο διεξαγόταν κυρίως μεταξύ κρατών στα οποία ίσχυε περίπου ίδιο επίπεδο εργασιακών δικαιωμάτων, με αποτέλεσμα να προσδίδεται ένα σημαντικό στοιχείο στη λειτουργία του συστήματος, εφόσον το ίδιο το εργασιακό νομοθετικό εποικοδόμημα δεν αποτελούσε μεταβλητή των όρων του εμπορίου (Standing, 1997, σ.10). Οι κοινές επιδιώξεις των περισσοτέρων ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών σε μείζονα ζητήματα εσωτερικής οικονομικής πολιτικής, προερχόταν κυρίως από την ταυτόσημη ιδεολογική θέση των κομμάτων εξουσίας. Η πολιτική, με άλλα λόγια, αποτελούσε την κατευθυντήρια δύναμη (Scharpf, 2000, σ.3).

Το μεταπολεμικό περιβάλλον της συναίνεσης αλλάζει δραματικά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70, θέτοντας σε σοβαρή αμφισβήτηση τα επιτεύγματα της κεϋνσιανής πολιτικής και τη βιωσιμότητα των κυβερνήσεων. Η εμφάνιση του στασιμοπληθωρισμού (stagflation), μετά την πρώτη πετρελαϊκή κρίση, η κατάρρευση του συστήματος του Bretton-Woods περί των σταθερών συναλλαγματικών πολιτικών, δοκιμάζουν την ικανότητα των κυβερνήσεων να αντεπεξέλθουν στη νέα αυτή παγκόσμια αναταραχή. Οι ανεπτυγμένες χώρες βρίσκονται αντιμέτωπες με την ραγδαία αύξηση του πληθωρισμού και της ανεργίας, ενώ η δεύτερη πετρελαϊκή κρίση αποτελεί και το “κύκνειο άσμα” της μεταπολεμικής οικονομικής ευφορίας, γιατί αυξάνει σε δυσθεόρατα ύψη τα ελλείμματα του δημόσιου τομέα και τα πραγματικά επιτόκια των διεθνών αγορών κεφαλαίου (Scharpf, 2000, σ.3).

Η δυναμική της νέας εποχής τροφοδοτείται και από σειρά άλλων στοιχείων, τα οποία ενδεχομένως θα αλλάξουν θεμελιωδώς τα μέχρι τότε ισχύοντα “δεδομένα” του κράτους πρόνοιας. Η αυξανόμενη διεθνοποίηση του εμπορίου και του κεφαλαίου, η διεθνοποίηση και η “απορύθμιση” (deregulation) των χρηματοπιστωτικών και νομισματικών αγορών, η άνοδος του τομέα των υπηρεσιών σε αντιδιαστολή με την

¹ Γνωστή έκφραση που χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Ρούσβελτ.

παρακμή του βιομηχανικού τομέα, η εγκατάλειψη του «φορντικού» μοντέλου παραγωγής, η άνοδος της ειδίκευσης και της ημιαπασχόλησης, ως συστατικά στοιχεία του νέου τρόπου παραγωγής, συνθέτουν την εικόνα ενός κόσμου που έχει αλλάξει δραστικά και θα συνεχίζει να αλλάζει.

Γενικά επικρατεί η άποψη ότι, όλες αυτές οι αλλαγές, που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες, με κυριαρχούσα την αυξανόμενη οικονομική ολοκλήρωση, επιβάλλουν περιορισμούς στους εναλλακτικούς τρόπους άσκησης εγχώριας πολιτικής. Η παγκοσμιοποίηση διάκειται ευνοϊκά προς το καθεστώς της φιλελεύθερης οικονομίας και ως εκ τούτου αντιτίθεται σε οποιαδήποτε “παραδοσιακή” πολιτική, η οποία απορρέει από τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα και τον εργατικό συνδικαλισμό (Stephens, Huber, Ray, 1996, σ.164)³. Μέσα σ’ αυτό το πλαίσιο, τα εργατικά συνδικάτα εξέφρασαν την αντίρρησή τους στην περαιτέρω εμβάθυνση της παγκοσμιοποίησης, δηλώνοντας ότι θα αντισταθούν σε οποιεσδήποτε πιέσεις ασκηθούν, που έχουν στόχο την καθήλωση των κοινωνικών παροχών στον ελάχιστο κοινό παρανομαστή (Tanzi, 2000, σ.12).

Η άποψη επομένως που φαίνεται να κυριαρχεί, υποστηρίζει πως το υπόδειγμα του κοινωνικού κράτους, που άνθησε στη μεταπολεμική εποχή της πλήρους απασχόλησης, είναι πολύ δαπανηρό για την εποχή μας. Η εντεινόμενη ανταγωνιστικότητα και η ορθολογικοποίηση της παραγωγής ασκούν πιέσεις στις κυβερνήσεις για “χαλάρωμα” των εργασιακών, φορολογικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών ρυθμίσεων. Επιβάλλεται λοιπόν η προσαρμογή των προσδοκιών «προς τα κάτω» (roll back).

Στην πλούσια διεθνή βιβλιογραφία μπορεί κανείς να διακρίνει τρεις βασικούς άξονες επιχειρηματολογίας. Ο πρώτος, αποδέχεται την προσαρμογή του κράτους πρόνοιας «προς τα κάτω», αφού θεωρεί ότι οποιαδήποτε “γενναιόδωρη” κοινωνική πολιτική που γίνεται, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, είναι εξαιρετικά δύσκολο να χρηματοδοτηθεί μέσω της φορολογίας (Tanzi 2000, Wildasin 2000). Ο δεύτερος άξονας, σε αντίθεση με τον πρώτο, θεωρεί επιβεβλημένη την διατήρηση και την προσαρμογή του κράτους πρόνοιας στις νέες συνθήκες, ώστε να προστατέψει τα μέλη

² Το επιχείρημα αυτό αποκτά αληθινή βάση αν γίνει σύγκριση με την επόμενη εικοσαετία.

³ Το συγκεκριμένο άρθρο, προβαίνοντας σ’ ένα case study των διαφόρων τύπου κράτους πρόνοιας που ενυπάρχουν στη γηραιά ήπειρο, εκτιμά κατά πόσο οι διαφορετικές κομματικές “στρατηγικές” κοινωνικής πολιτικής έχουν επηρεαστεί από την διεθνοποίηση των οικονομιών, τονίζοντας τις διαφορές ανάμεσα στην σοσιαλδημοκρατία και στην χριστιανοδημοκρατία.

των κοινωνιών από κινδύνους (risks) που σχετίζονται στενά με την παγκοσμιοποίηση και να αποτρέψει οποιεσδήποτε δυνάμεις “ονειρεύονται” πισωγύρισμα σε προστατευτικές πολιτικές (Andersen 2001, Rodrik 1997, 1998). Επίσης, θεωρεί ότι «είναι αυτή ακριβώς η ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας που βοήθησε στην ολοκλήρωση των δυτικών οικονομιών» (Rieger and Leibfried, 1998, σ.386). Η τρίτη άποψη, που προβάλλεται ως η πλέον αιρετική, θεωρεί ότι η διεθνοποιημένη οικονομική ολοκλήρωση δεν επηρεάζει καθόλου το θεμελιωμένο πλέγμα κοινωνικής προστασίας (Jerger, 2002).

Το Εννοιολογικό Πλαίσιο της Παγκοσμιοποίησης

Η δυσκολία δεν έγκειται στις νέες ιδέες,
αλλά στο να ξεφύγει κάποιος από τις παλιές.
Λόρδος Κέινς

«Η ανάγκη για συνεχώς επεκτεινόμενη κατανάλωση των προϊόντων της κυνηγά την αστική τάξη σ' όλη την υδρόγειο. Είναι αναγκασμένη να φωλιάζει παντού, να εγκαθίστανται παντού, να δημιουργεί σχέσεις παντού. Με την εκμετάλλευση της παγκόσμιας αγοράς η αστική τάξη έχει διαμορφώσει πανομοιότυπα την παραγωγή και την κατανάλωση σ' όλες τις χώρες... Οι εθνικές βιομηχανίες εκτοπίζονται από νέες βιομηχανίες, που η εισαγωγή τους γίνεται ζήτημα ζωής για όλα τα πολιτισμένα έθνη, από βιομηχανίες που δεν επεξεργάζονται πια εγχώριες πρώτες ύλες, αλλά πρώτες ύλες από τις πιο απομακρυσμένες ζώνες, από βιομηχανίες που τα προϊόντα τους καταναλώνονται όχι μόνο στην ίδια τη χώρα, αλλά ταυτόχρονα σε όλα τα μέρη του κόσμου... Στη θέση της παλαιάς τοπικής και εθνικής αυτάρκειας και απομόνωσης εμφανίζεται η ολόπλευρη συναλλαγή, η ολόπλευρη αλληλεξάρτηση των εθνών» (Μαρξ-Ενγκελς, 1848, σσ.48-49).

Το κύμα της σημερινής παγκοσμιοποίησης δεν είναι πρωτόγνωρο. Η παγκόσμια οικονομία έφτασε στην ακμή της παγκοσμιοποίησης λίγο πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν το εμπόριο και οι άμεσες ξένες επενδύσεις, είχαν φτάσει σε πρωτόγνωρα, για την εποχή εκείνη, επίπεδα και η τότε τεχνολογική αλλαγή απάλειψε πολλά από τα εμπόδια στις διεθνείς συναλλαγές, όπως τη μείωση του κόστους μεταφοράς και συνέτεινε στη διάχυση της πληροφορίας σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη με μεγάλη ταχύτητα. Παρουσιάστηκαν, επίσης, μεγάλα κύματα μεταναστών να κινούνται από τις αναπτυσσόμενες προς τις ανεπτυγμένες χώρες.⁴ «Από κάποια πλευρά, η σημερινή διεθνής οικονομία είναι λιγότερο ανοικτή και ενοποιημένη απ' ότι το καθεστώς που επικράτησε από το 1870 έως το 1914» (Hirst & Thompson, 1996, σ.19).

Τι ακριβώς είναι όμως η παγκοσμιοποίηση; Η γαλλική γλώσσα μιλά για «παγκοσμιοποίηση» (mondialisation), ενώ η αγγλική προτιμά τον όρο «οικουμενοποίηση» (globalization). Στην ουσία πρόκειται για ένα πολύμορφο

⁴ Για μία συνολική παρουσίαση του τότε κύματος της παγκοσμιοποίησης, που έλαβε τέλος το 1914, βλ. Baldwin and Martin, 1999.

φαινόμενο, βάση του οποίου ενώνονται διαφορετικές περιφέρειες του κόσμου και ποικίλες εκφάνσεις της κοινωνικής πραγματικότητας. Ο όρος στην αρχική του μορφή έχει καθαρά και μόνο οικονομική υπόσταση. Στο πλέον στοιχειώδες επίπεδο, η παγκοσμιοποίηση είναι η εξάπλωση του διεθνούς εμπορίου. Η ελεύθερη διακίνηση χρηματιστικών κεφαλαίων, η εξάπλωση των άμεσων ξένων επενδύσεων, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, η συγχώνευση των παγκόσμιων κεφαλαιαγορών και των συνεπαγόμενων κεφαλαιουχικών ροών, η άσκηση κυβερνητικής πολιτικής πέρα από τα στενά όρια του έθνους-κράτους, η αντιμετώπιση παγκόσμιων προβλημάτων μέσω των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ), αλλά και η προώθηση μίας παγκόσμιας πολιτικής μέσω των διεθνών οργανισμών, όπως είναι το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) και η βορειοαμερικανική ένωση εμπορίου γνωστή ως NAFTA.

Η αυξανόμενη παγκόσμια οικονομική ολοκλήρωση είναι αποτέλεσμα τόσο πολιτικών διεργασιών⁵ όσο και τεχνολογικών αλλαγών μείωσης του κόστους μεταφοράς και αύξησης της διάχυσης της πληροφορίας. Τα τελευταία χρόνια η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης έχει επιταχυνθεί μέσω των εμπορικών συμφωνιών, που επιτεύχθηκαν στα πλαίσια της GATT και του WTO και των ραγδαίων τεχνολογικών εξελίξεων, που ουσιαστικοποίησαν την δυνατότητα επικοινωνίας και συναλλαγής σε όλα τα μέρη του πλανήτη. Μέσω αυτής της διαδικασίας δεν έχει μόνο μεταβληθεί το μέγεθος των αγορών αλλά ολόκληρο το πλαίσιο των δραστηριοτήτων, επιτρέποντας την αποτελεσματικότερη κατανομή της παραγωγής και επομένως την καλύτερη εκμετάλλευση των κερδών μέσα από την ειδίκευση (Andersen, 2001, σ.3).

Οι επιδράσεις της παγκοσμιοποίησης μπορούν να γίνουν αντιληπτές στο πλαίσιο των συναλλαγών μεταξύ των χωρών, όπως αυτές διαμορφώνονται κυρίως μέσω του εμπορίου. Η παγκόσμια κοινότητα έχει γίνει μάρτυρας μιας ραγδαίας αύξησης του διεθνούς εμπορίου, με ρυθμούς μεγέθυνσης πολλές φορές να ξεπερνούν τους αντίστοιχους του ΑΕΠ. Το μερίδιο εμπορίου του βιομηχανικού τομέα των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν περίπου στο 55% του ΑΕΠ και στο τέλος της δεκαετίας του '90 είχε αυξηθεί στο 120%. (Andersen, 2001, σ.3). Ο Feenstra αναφέρει τέσσερις παράγοντες που συνέβαλλαν στην διόγκωση των εμπορικών συναλλαγών από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και ως τα τέλη της δεκαετίας του '90 (Feenstra, 1998,

⁵ Χαρακτηριστική είναι η θέση του Rodrik ότι «η ουσιαστική φιλελευθεροποίηση του εμπορίου και των επενδύσεων έλαβε χώρα, όχι γιατί κέρδισε την δημοτικότητα στις επιλογές των εκλογέων, αλλά

σ.34): η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, ως αποτέλεσμα της προοδευτικής κατάργησης των δασμολογικών περιορισμών, η μείωση του κόστους μεταφοράς, ως αποτέλεσμα των τεχνολογικών εξελίξεων, η εξομοίωση του μεγέθους των συναλλασσόμενων χωρών⁶ και ο καταμερισμός της παραγωγής.

Όμως, η ακριβής έκταση της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου, αποτελεί αμφιλεγόμενο ζήτημα. Τόσο η έκταση των εμπορικών συναλλαγών, όσο και η κινητικότητα των κεφαλαίων, κυμαίνεται σε μικρότερα επίπεδα απ' αυτά που είχαν παρατηρηθεί κατά τη διάρκεια εφαρμογής του «χρυσού κανόνα»⁷ (Rodrik, 1998, σ.4 και Feenstra, 1998, σ.32). Παράλληλα, σε παγκόσμιο επίπεδο, οι εμπορικές συναλλαγές τείνουν να αφορούν αποκλειστικά τους τρεις σύγχρονους πόλους του καπιταλισμού, ΕΕ-Βόρεια Αμερική-Ιαπωνία, κάνοντας πολλούς να μιλούν για παγκοσμιοποίηση του “ρετιρέ”. Ενώ το εμπόριο με τις αναδυόμενες οικονομίες έχει αυξηθεί σε απόλυτους όρους, εντούτοις οι εμπορικές συναλλαγές μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ έχουν αυξηθεί με ταχύτερους ρυθμούς (OECD, 1999). Επίσης, οι τιμές των εμπορεύσιμων αγαθών διαφορετικών χωρών, εκφρασμένες σε κοινό νόμισμα, τείνουν να συγκλίνουν σε ένα κοινό επίπεδο με πολύ αργούς ρυθμούς, όλων των παραπάνω στοιχείων τεινόντων στην άποψη ότι η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου απέχει πολύ από το να χαρακτηριστεί ως άριστη (Rodrik, 2002, σ.10).

Ακόμα πιο σημαντικό είναι το στοιχείο ότι, παρά την γενική αύξηση του διεθνούς εμπορίου αυτή φαίνεται να επικεντρώνεται κυρίως στον ενδοευρωπαϊκό χώρο, καθιστώντας ίσως αβάσιμη την άποψη που θέλει την παγκοσμιοποίηση να απειλεί, μέσω των εισαγωγών από αναδυόμενες αγορές με χαμηλούς μισθούς και υποβαθμισμένο δίκτυο κοινωνικής προστασίας, το καθεστωτικό πλαίσιο του

γιατί οι αποκομίζοντες τα οφέλη απ' αυτήν κατάφεραν να δράσουν πολιτικά με αποτελεσματικό τρόπο» (Rodrik, 2002, σ.22)

⁶ Το επιχείρημα αυτό αποδεικνύεται με τον εξής τρόπο: Ας υποθέσουμε ένα σύνολο τριών συναλλασσόμενων εμπορικά χωρών, τον οποίων το αθροιστικό ΑΕΠ τους φτάνει στο επίπεδο του 120. Αν κάθε χώρα παράγει 100, 10 και 10 αντίστοιχα, τότε το μέγιστο επίπεδο εξαγωγών είναι 40, εφόσον οι μικρές χώρες εξάγουν όλο το ΑΕΠ τους και εισάγουν μία ισόποση ποσότητα. Αν όμως η κατανομή του συνολικού ΑΕΠ ισομεριστεί, σε 40, 40 και 40, τότε το μέγιστο επίπεδο εξαγωγών φτάνει στο επίπεδο του 120.

⁷ Όπως, όμως, σημειώνει ο Feenstra «αυτή δεν είναι ολόκληρη η ιστορία». Η σύγκριση αφορά τις βιομηχανικές χώρες, στις οποίες παρατηρείται μία διαρκής αύξηση του μεριδίου των υπηρεσιών, ως ποσοστό του ΑΕΠ και μία διαρκής συρρίκνωση των άλλων τομέων της οικονομίας, όπως η βιομηχανία και η γεωργία. Το αυξανόμενο μερίδιο των υπηρεσιών, συνήθως, αιτιολογείται από δύο παράγοντες: οι υπηρεσίες αποτελούν αγαθό πολυτελείας, του οποίου η κατανάλωση αυξάνεται καθώς αυξάνεται το κατά κεφαλή εισόδημα. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι οι υπηρεσίες έχουν μικρότερο ρυθμό αύξησης παραγωγικότητας από τον βιομηχανικό τομέα, επομένως η συνεχιζόμενη αύξηση των σχετικών τιμών των υπηρεσιών, με δεδομένο ότι η ελαστικότητα υποκατάστασης ανάμεσα στις υπηρεσίες και στα άλλα αγαθά είναι μικρότερη της μονάδας, σημαίνει γρηγορότερη μεγέθυνση του τομέα των υπηρεσιών (Feenstra, 1998, σ.33).

παραδοσιακού ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους. Το μερίδιο του εμπορίου στο συνολικό ευρωπαϊκό ΑΕΠ παραμένει γύρω στο 10%, τα τελευταία τριάντα χρόνια (Andersen, 2001, σ.4).

Η αυξημένη κινητικότητα των επιχειρήσεων αποτελεί ένα δεύτερο, ουσιαστικό χαρακτηριστικό της σημερινής παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Η κινητικότητα αυτή εκφράζεται μέσω της ίδρυσης μίας θυγατρικής εταιρείας ή την μεταφορά ενός σταδίου της παραγωγής σε μία άλλη χώρα, με τις συγχωνεύσεις ή τις εξαγορές αλλοδαπών εταιρειών. Όλη αυτή η δραστηριότητα αντανακλάται στον ολοένα και μεγαλύτερο αριθμό πολυεθνικών επιχειρήσεων και στα αυξανόμενα επίπεδα των άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ). Οι παγκόσμιες άμεσες ξένες επενδύσεις είχαν αυξηθεί το 1996 κατά 25 φορές σε σύγκριση με το 1970 (OECD, 1999). Θα πρέπει όμως να τονίσουμε ότι η παγκοσμιοποίηση μεγαλοποιείται υπερβολικά σε ότι αφορά τη δραστηριότητα των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Οι συναλλαγές εξακολουθούν κατά μεγάλο μέρος να περιορίζονται στα πάτρια εδάφη σε σχέση με τη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα.⁸ Παραμένουν σε μεγάλο βαθμό εθνικά ενσωματωμένες και οι εταιρείες εξακολουθούν να διατηρούν χαρακτήρα πολυεθνικό και όχι υπερεθνικό (Hirst & Thompson, 1996, σ.188). Από την άλλη μεριά, οι άμεσες ξένες επενδύσεις έχουν μεγάλο βαθμό συγκέντρωσης στις προηγμένες βιομηχανικές οικονομίες και ο Τρίτος Κόσμος παραμένει σε οριακά επίπεδα, τόσο σε ότι αφορά τις επενδύσεις όσο και το εμπόριο, εκτός από ένα μικρό αριθμό πρόσφατα βιομηχανοποιημένων χωρών (Hirst & Thompson, 1996, σ.20).

Η φιλελευθεροποίηση και η ολοκλήρωση των διεθνών χρηματοπιστωτικών και κεφαλαιακών αγορών αποτελεί ένα τρίτο χαρακτηριστικό του σημερινού παγκοσμιοποιημένου μωσαϊκού. Οι Robin Brooks, οικονομολόγος στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, και ο Marco Del Negro, της αποθεματικής τράπεζας στην Ατλάντα, διερεύνησαν κατά πόσο η αυξημένη συσχέτιση των χρηματιστηρίων μπορεί να εξηγηθεί από την διεθνοποίηση των επιχειρήσεων, όπως αυτή υπολογίζεται με βάση το ποσοστό των πωλήσεων και των κερδών που πραγματοποιούν στο εξωτερικό. Έχοντας ως δείγμα 10.000 επιχειρήσεις, σε 42 αγορές κατά τη διάρκεια 1985-2002, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η παγκοσμιοποίηση αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα ερμηνείας των σχετικών τιμών των μετοχών των πολυεθνικών

⁸ Η ποσοστιαία κατανομή των πωλήσεων, στην βιομηχανική παραγωγή, των πολυεθνικών στην περιφέρεια-χώρα καταγωγής τους, τα έτη 1987 και 1992-1993 έχει ως εξής: Γερμανία 72% και 75%

επιχειρήσεων. Αυτό σημαίνει ότι η αυξανόμενη συσχέτιση των χρηματιστηρίων ανά τον κόσμο ερμηνεύεται και εν μέρει από το αυξανόμενο επίπεδο της παγκόσμιας ολοκλήρωσης, κάτι που είναι πολύ πιθανό να ενισχυθεί ακόμα περισσότερο στο μέλλον (The Economist, 2002, σ.31).

Η παγκόσμια τάση του οικονομικού ανοίγματος στη δεκαετία του '90 επανέφερε έναν έντονο ρυθμό διεθνούς κινητικότητας κεφαλαίου, ο οποίος δεν είχε ξαναφανεί από την αρχή του αιώνα (Obstfeld, 1998, σσ.11). Τα περισσότερα επενδυτικά κεφάλαια παραμένουν "home biased", αποδεικνύοντας ότι η ολοκλήρωση των αγορών κεφαλαίου δεν είναι τόσο "ολοκληρωμένη" όσο θα περίμενε κανείς⁹ (Rodrik, 1998, σ.4). Συνηγορώντας στην παραπάνω διαπίστωση του Rodrik, ο Obstfeld αναφέρει ως δείκτη της κινητικότητας κεφαλαίου τη τυπική απόκλιση της διαφοράς μεταξύ των επιτοκίων ενός χρόνου, σε συναλλαγές περιουσιακών στοιχείων που πουλήθηκαν στη Νέα Υόρκη και άλλων που πουλήθηκαν στο Λονδίνο και τα οποία έγιναν με βάση τη στερλίνα. Τόσο το διαφορικό επιτόκιο, όσο και η μεταβλητότητά του, θα έπρεπε να είναι μηδέν, εάν η κινητικότητα του κεφαλαίου μεταξύ των δύο κέντρων είναι τέλεια, αλλά αυτά τα μέτρα μπορούν να αποκλίνουν από το μηδέν με την επίδραση του κόστους συναλλαγών, των πολιτικών κινδύνων και άλλων εμποδίων στην ελεύθερη ροή χρήματος (Obstfeld, 1998, σ.12).

Τελευταίο, αλλά όχι έλασσον, είναι η θεωρητική κατάργηση όλων των εμποδίων που σχετίζονται με την κινητικότητα της εργασίας. Χαρακτηριστικό ως προς αυτό, αποτελεί το παράδειγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που ενώ έχει θεσπίσει νόμους περί της απρόσκοπτης μετακίνησης των εργαζομένων, εντούτοις η διακίνηση προσώπων για επαγγελματικούς σκοπούς παραμένει ακόμα σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Σε περίπτωση παγκοσμιοποίησης των εργασιακών ροών θα πρέπει να σημειώνεται σύγκλιση των μισθών σε διεθνές επίπεδο. Αντίθετα σήμερα παρατηρείται μία εντεινόμενη απόκλιση των πραγματικών μισθών παγκοσμίως, γεγονός που αποδεικνύει ότι οι αγορές εργασίας διεθνώς δεν είναι ολοκληρωμένες (Krugman & Lawrence, 1994, σσ.105-106).

Τελικά η έννοια της παγκοσμιοποίησης, όπως αυτή οριοθετήθηκε από τα παραπάνω, υφίσταται ή μήπως αποτελεί μία μεγάλη χίμαιρα όπως τονίζει στο βιβλίο

αντίστοιχα, Ιαπωνία 64% και 75%, Ηνωμένο Βασίλειο 66% και 65%, ΗΠΑ 70% και 67% (Hirst & Thompson, 1996, σ.184.)

⁹ Οι οικονομολόγοι κάνουν λόγο για "missing trade". Ο όρος αυτός αναφέρεται στην παρατήρηση ότι οι ροές κεφαλαίου και εργασίας, που είναι ενσωματωμένες στο παγκόσμιο εμπόριο, απέχουν πολύ από το "ιδανικό" σημείο που η θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος προβλέπει (Rodrik, 2002, σ.10)

του ο Κώστας Βεργόπουλος. Τα ποσοτικά στοιχεία μαρτυρούν ότι το σημερινό “πολυπολιτισμικό” οικονομικό μωσαϊκό όχι μόνο δεν είναι το μοναδικό που γνώρισε η ανθρωπότητα αλλά ακόμα υπολείπεται, κατά πολύ, να προσεγγίσει τα μεγέθη της διεθνούς ολοκλήρωσης που είχαν επιτευχθεί στη στροφή του προηγούμενου αιώνα. Όμως, «θα ήταν σφάλμα να συμπεράνουμε από αυτές τις αποδείξεις πως η παγκοσμιοποίηση δεν υφίσταται. Εξαιτίας της αυξημένης σπουδαιότητας του εμπορίου, οι επιλογές που είναι διαθέσιμες στους σχεδιαστές εθνικής πολιτικής έχουν περιοριστεί αισθητά κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες. Η συχνά αναφερόμενη επιτακτική ανάγκη για διατήρηση διεθνούς ανταγωνιστικότητας σήμερα προβάλλει πολύ μεγαλύτερη και προσδίδει μία σαφή προκατάληψη στο σχεδιασμό της πολιτικής» (Rodrik, 1996, σ.30). Άλλωστε δεν πρέπει να παραβλέπουμε και τη μεγάλη δυναμική που το ίδιο το σύστημα της φιλελεύθερης διεθνοποίησης περικλείει, το οποίο εμφορείται από την ιδεολογική “μονοκαλλιέργεια” της μίας και μόνο σκέψης,¹⁰ -ότι «οι ελεύθερες αγορές είναι οι καλύτερες για όλα, η ιδιωτική πρωτοβουλία είναι καλή ενώ η δημόσια χειριστη»- (Spraos, 2001, σ.36) και από την ραγδαία τεχνολογική μεταβολή, (βλέπε internet) καθιστώντας οποιαδήποτε εκτίμηση νομοτελειακού χαρακτήρα εξαιρετικά επισφαλή.

¹⁰ Για το θέμα αυτό πολύ ενδιαφέρον είναι το άρθρο του Standing (1997), ο οποίος εξηγεί την παγίωση του νέο-φιλελευθερισμού στην πολιτικό-οικονομική σφαίρα ως αποτέλεσμα της εδραίωσης δύο

Παγκοσμιοποίηση και Εθνική Αυτονομία

*"There was nothing natural about Laissez-Faire;
Free markets could never come into being merely
by allowing things to take their course...
The road to a free economy was opened and kept
Open by an enormous increase in continuous
centrally organized and controlled centralism"*

K. Polanyi

Μετά την εννοιολογική αποσαφήνιση και τη μέτρηση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, επιχειρείται στο κεφάλαιο αυτό η σκιαγράφηση των περιθωρίων άσκησης αποτελεσματικής εθνικής πολιτικής. Στο πλαίσιο της μελέτης της ολοκλήρωσης και της συνακόλουθης φιλελευθεροποίησης των αγορών έχει ανθίσει μία πλούσια βιβλιογραφία, η οποία επικεντρώνεται στην εκτίμηση του βαθμού συσχέτισης μεταξύ της παγκοσμιοποίησης και του έθνους-κράτους. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται να διερευνηθεί η κατανομή ισχύος ανάμεσα στο διεθνοποιημένο κεφάλαιο και το κράτος, κατά πόσο δηλαδή οι εθνικές κυβερνήσεις απολαμβάνουν, ακόμα, επαρκών βαθμών ελευθερίας στην άσκηση αποτελεσματικής οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής και άν εν τέλει το μόρφωμα που ονομάζεται κράτος είναι καταδικασμένο σε "θάνατο" ή σε μία σταδιακή "υποχώρηση".

Μία από τις ευρέως διαδεδομένες αντιλήψεις θέλει την παγκοσμιοποίηση να περιορίζει αισθητά τη δυνατότητα άσκησης αυτόνομης εθνικής πολιτικής και να μειώνει την αποτελεσματικότητα της παραδοσιακής κοινωνικής πολιτικής. Αυτό φαίνεται να βασίζεται στην αποδοχή ότι έχει επέλθει ένας ποιοτικός μετασχηματισμός της παλαιάς τάξης πραγμάτων, η οποία βασιζόταν κυρίως στις διμερείς σχέσεις των εθνών-κρατών, σε μία καινούρια παγκοσμιοποιημένη τάξη, χαρακτηριζόμενη κυρίως από τις σχέσεις μεταξύ των οργανωμένων διεθνοποιημένων κεφαλαίων, στις οποίες υπάγονται σήμερα οι σχέσεις μεταξύ των κρατών (Yeates, 1999, σ.375).

διαφορετικών σχολών οικονομικής σκέψης, όπως είναι ή νέα-κλασική σχολή και η νέα-αυστριακή σχολή.

«Η φύση και ο ρόλος του κράτους έχουν μεταβληθεί» (Rhodes, 1996, σ.308). Η αυξανόμενη δύναμη των διεθνών χρηματαγορών έχει μειώσει τη δυνατότητα των κυβερνήσεων για διακριτή νομισματική και συναλλαγματική πολιτική. Κατά παρόμοιο τρόπο, η αυξανόμενη κινητικότητα του κεφαλαίου και των επιχειρήσεων έχει επιβάλλει όρια στην άσκηση φορολογικής πολιτικής και στην ρύθμιση της εσωτερικής οικονομικής δραστηριότητας. Η δημοσιονομική και νομισματική πολιτική επηρεάζεται σαφώς περισσότερο από την φιλελεύθερη ολοκλήρωση των αγορών, ενώ το άνοιγμα των οικονομιών στο διεθνές εμπόριο θέτει την ανταγωνιστικότητα και το εξωτερικό ισοζύγιο σαν πολιτικές προτεραιότητες (Lee, 1996, σ. 494). Οι θεωρίες αυτές υπογραμμίζουν την επικυριαρχία του παγκοσμίου επί του εθνικού και του τοπικού και την δυνατότητα της παγκόσμιας οικονομίας να προσδιορίζει την πολιτική σφαίρα. Κάτω απ' αυτό το πρίσμα, η μακροοικονομική πολιτική περιγράφεται ως “αυστηρή και λιτή”, επικεντρωμένη κυρίως σε αντιπληθωριστικές στοχεύσεις και στην επίτευξη πλεονασματικού ισοζυγίου πληρωμών.

Ο Rhodes παρατηρεί ότι υπάρχει δυνατότητα δημιουργίας ενός ανταγωνισμού μεταξύ των κρατών (*competition states*) στην προσπάθειά τους να ελκύσουν ολοένα και περισσότερα κεφάλαια (Rhodes, 1996, σ.308). Αυτό οδηγεί στο λεγόμενο “social dumping”, δηλαδή σε μία κατάσταση κατά την οποία μία χώρα υποβαθμίζει το δεδομένο επίπεδο κοινωνικής προστασίας, ως αποτέλεσμα εξωτερικών πιέσεων.

Η τάση σύγκλισης των περισσοτέρων οικονομιών, που τα οικονομικά εγχειρίδια προβλέπουν ως αποτέλεσμα της φιλελευθεροποίησης και του ανοίγματος των παγκοσμίων αγορών, έχουν οδηγήσει πολλούς μελετητές στο να κάνουν λόγο για “κούρσα προς τα κάτω” (*race to the bottom*) των δικτύων κοινωνικής προστασίας των ανεπτυγμένων βιομηχανικών κρατών. Δηλαδή προβλέπουν ότι τα σημερινά επίπεδα κοινωνικής προστασίας θα τείνουν να συγκλίνουν στο χαμηλότερο δυνατό παρανομαστή. Με δεδομένη την αυξανόμενη κινητικότητα του διεθνοποιημένου κεφαλαίου, οι περισσότερες κυβερνήσεις θα προβούν σε περικοπές των κοινωνικών δαπανών και στην ελαστικοποίηση του θεσμικού πλαισίου των προβλεπόμενων εργατικών δικαιωμάτων. Χαρακτηριστικό των παραπάνω, είναι το γεγονός ότι η απορύθμιση των αγορών, με την επακόλουθη μειωμένη κρατική παρέμβαση στην οικονομία, αποτελεί δείκτη κατάταξης των χωρών από τους μεγάλους επενδυτικούς οίκους.

Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε σε τρία τα επιχειρήματα που συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι η παγκοσμιοποίηση περιορίζει την δυνατότητα των κυβερνήσεων να παρέμβουν αποτελεσματικά κυρίως στο κοινωνικό επίπεδο. Παρόλο που οι μακροπρόθεσμες κινήσεις των κεφαλαίων βρίσκονται σίγουρα σε χαμηλότερα επίπεδα από αυτά που καταγράφηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, εντούτοις τα βραχυπρόθεσμα κεφάλαια, -εκ των οποίων το 90% είναι κερδοσκοπικά-, παρουσιάζουν υψηλούς ρυθμούς κινητικότητας, συμβάλλοντας στην διαμόρφωση ενός οικονομικού τοπίου που μόνο σταθερό δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί. «Λόγω της ατελούς πληροφόρησης, οι επενδυτές ορισμένες φορές αντιδρούν υπερβολικά, με ενέργειες που σε καμία περίπτωση δεν ενδείκνυνται στις ιδιαίτερες περιστάσεις που αντιμετωπίζει μία μεμονωμένη οικονομία. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε μία εσωτερική χρηματοοικονομική κρίση και έχοντας ως δεδομένο τις τεχνολογίες επικοινωνίας και το ελάχιστο συναλλακτικό κόστος, η κρίση αυτή να λάβει διαστάσεις παγκόσμιες» (Lee, 1996, σ.494). Επιπλέον, η κινητικότητα του κεφαλαίου καθιστά αδύναμους τους φορείς οικονομικής πολιτικής να ασκήσουν ανεξάρτητη νομισματική πολιτική εάν ταυτόχρονα επιθυμούν να δρουν σ' ένα πλαίσιο σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών (Rodrik, 1998a, σ.5). Ο εντεινόμενος φιλελευθερισμός των χρηματοοικονομικών αγορών έχει ενδυναμώσει την τάξη των κεφαλαιούχων, σε σχέση με τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες, απορρίπτοντας με απόλυτο τρόπο το “συμβιβασμό” (compromise), που είχε παγιωθεί μεταξύ των τάξεων στα “χρυσά χρόνια του καπιταλισμού”. Τέλος έχουμε μία αλλαγή στις προτεραιότητες που η μακροοικονομική πολιτική θέτει. Αποτελεί “ευαγγέλιο” η πολιτική λιτότητας, μέσω της καταπολέμησης του πληθωρισμού και της προάσπισης του ισοζυγίου πληρωμών, ενώ ταυτόχρονα περιθωριοποιείται ο στόχος της πλήρους απασχόλησης, με προφανή αποτελέσματα για το κράτος-πρόνοιας (Rhodes, 1996b, σ.5).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι επιδράσεις της παγκοσμιοποίησης δεν είναι ομοιόμορφες για όλους. Προσδιορίζονται από τον ίδιο το ρόλο της κάθε χώρας στη διαδικασία αυτή. Διαφορετικές επιδράσεις προκύπτουν για χώρες που δέχονται τους νέους κανόνες του παιχνιδιού, για χώρες που πρωταγωνιστούν ή που σέρνονται στη διαδικασία αυτή. Ο Garrett ισχυρίζεται ότι οι μικρές βόρειες ευρωπαϊκές χώρες είναι περισσότερο “ευαίσθητες” στην ολοκλήρωση των χρηματοοικονομικών αγορών απ' ότι οι μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες, που φαίνεται να απειλούνται περισσότερο από τον ανταγωνισμό που διεξάγεται στην αρένα του παγκοσμίου εμπορίου (Rhodes, 1996a, σ. 308). Στα τέλη της δεκαετίας του '90 στη Φιλανδία, στη Νορβηγία και στη

Συνηδία παρατηρήθηκε μία ουσιαστική μείωση του ΑΕΠ λόγω της χρηματοοικονομικής αστάθειας, η οποία προκλήθηκε από την απορύθμιση των αγορών και τις τραπεζικές κρίσεις. Στη συνέχεια, οι χώρες αυτές υπέφεραν από υψηλά επίπεδα μακροπρόθεσμων επιτοκίων, από την εμφάνιση μεγάλων δημοσίων ελλειμμάτων και από την εκτίναξη της ανεργίας στα ύψη. Η εσωτερική ζήτηση σημείωσε κάμψη, μειώθηκαν οι δημόσιες δαπάνες, ενώ η κοινωνική ευημερία άρχισε να οριοθετείται μέσα από ένα καινούριο φιλελεύθερο πλαίσιο¹¹ (Rhodes, 1996b, σ.6).

Ο Cerny ισχυρίζεται ότι η παραγωγή και η διανομή δημόσιων αγαθών αποτελεί ένα καλό δείκτη για την κατανόηση της επίδρασης της παγκοσμιοποίησης πάνω στις λειτουργίες του κράτους-έθνους. Ακολούθως συμπεραίνει ότι οι σημερινές κοινωνίες βρίσκονται σε δυσμενέστερη θέση, απ' ότι πριν, στο να προμηθευτούν και να κατανείμουν τα δημόσια αγαθά. Το παραπάνω επιχείρημα, εντάσσεται στο γενικότερο trade off που κάθε κυβέρνηση είναι υποχρεωμένη να αντιμετωπίσει. Η παγκόσμια ολοκλήρωση των αγορών θέτει διλήμματα συσσώρευσης/νομιμοποίησης και ισότητας/αποτελεσματικότητας στις πολιτικές όλων των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών, με αποτέλεσμα το ευρύτερο πλέγμα κοινωνικής προστασίας να συρρικνώνεται, ανάμεσα στις προσπάθειες κάθε κράτους να καταστήσει τον εαυτό του πόλο έλξης για το διεθνές κεφαλαίο και την παράλληλη αδυναμία του να διατηρήσει ένα επαρκές επίπεδο κοινωνικής προστασίας (Rhodes, 1996a, σ.309). Ο Keynes είχε προβλέψει τις ραγδαίες εσωτερικές συνέπειες που θα συνεπαγόταν η ελεύθερη ροή κεφαλαίων και πιο συγκεκριμένα την ανικανότητα των εθνικών κυβερνήσεων να επιτύχουν ποσοστά πλήρους απασχόλησης και να εγγυηθούν ένα αποτελεσματικό δίκτυο κοινωνικής προστασίας (Rhodes, 1996b, σ.6)

Έξω από την ανάλυσή μας δεν θα πρέπει να μείνει η δυνατότητα που έχουν οι επιχειρήσεις να δημιουργούν, αυτό που είναι γνωστό στη διεθνή βιβλιογραφία ως, “regime shopping”, δηλαδή την ικανότητα των πολυεθνικών επιχειρήσεων να λειτουργούν μέρος ή ολόκληρη την παραγωγή τους στην περιοχή εκείνη όπου το εργατικό κόστος είναι χαμηλό. Αυτό με τη σειρά του παράγει το γνωστό φαύλο κύκλο, τον ανταγωνισμό μεταξύ των κρατών, για να προσελκύσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό επιχειρήσεων, με άμεσο επακόλουθο την υποβάθμιση της ποιότητας των παρεχόμενων κοινωνικών υπηρεσιών.

¹¹ Οι εξελίξεις αυτές είχαν βέβαια άμεση σχέση και με όλο το πλαίσιο της ONE και ότι αυτό προσδιορίζει. Στην παρούσα μελέτη δεν θα ληφθούν υπόψη οι επιπτώσεις της σύστασης της ενιαίας αγοράς στην διαμόρφωση και μετεξέλιξη του κράτους πρόνοιας των δυτικών ευρωπαϊκών χωρών.

Μια σειρά από επιχειρήματα έρχονται ευθέως να αμφισβητήσουν την τοποθέτηση ότι η παγκοσμιοποίηση έχει συρρικνώσει κατά πολύ το πεδίο δράσης των κυβερνήσεων. «Το επιχείρημα ότι η ολοκλήρωση των διεθνών χρηματαγορών έχει οδηγήσει σε ένα δραματικό περιορισμό των πολιτικών επιλογών, αποτελεί μάλλον υπερβολή» (Rhodes, 1996b, σ.4). Πολλοί είναι αυτοί που ισχυρίζονται ότι η παγκοσμιοποίηση αποτέλεσε τον “αποδιοπομπαίο τράγο” για την αποτυχία των κρατών, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, να ελέγξουν τις εσωτερικές τους κοινωνικές προστριβές και διαμάχες και να τιθασεύσουν τον καλπάζοντα πληθωρισμό, ο οποίος υπονόμευε την αξιοπιστία των αγορών τους (Rhodes, 1997, σ.1 και Yeates, 1999, σ. 375).

Η μοιρολατρική οπτική ενός κόσμου, που ελέγχεται από αόρατες παγκόσμιες δυνάμεις και από ανεξέλεγκτες χρηματοοικονομικές αγορές, έρχεται να καταρρεύσει κάτω από τη διαπίστωση ότι η πολιτική παίζει ακόμα πρωτεύοντα ρόλο στον κόσμο της φιλελεύθερης απορύθμισης. Ειδικά στην περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας, ο Helleiner ισχυρίζεται κατηγορηματικά ότι οι χώρες αυτές υποστήριξαν την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης μέσω τριών μηχανισμών. Εγγυήθηκαν την απελευθέρωση και την απορύθμιση των χρηματοοικονομικών τους αγορών, λειτούργησαν σαν “δανειστές της τελευταίας στιγμής” (lenders-of-last-resort), αποτρέποντας την εμφάνιση κρίσεων που ενδεχομένως να ανέτρεπε την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης και επέλεξαν να μην επιβάλλουν εμπόδια στην ελεύθερη διακίνηση των κεφαλαίων (Rhodes, 1996a, σ.309). Κάτω απ' αυτή τη λογική, ο Notermans υποστηρίζει ότι η κρίση των Σκανδιναβικών χωρών, που αναφέραμε προηγουμένως, ήταν η ίδια υποκείμενη στα κράτη, εφόσον οι συνειδητές επιλογές της φιλελευθεροποίησης των νομισματικών αγορών και το “δέσιμο” του νομίσματός τους στο γερμανικό μάρκο, ήταν ο σαφής ιδεολογικοπολιτικός προσανατολισμός που διαμόρφωσε την κρίση και όχι αυτή καθ' εαυτή η παγκοσμιοποίηση (Notermans, 1993, σ.144). Η παγκοσμιοποίηση, ακόμα και αν επιδρά περιοριστικά στην άσκηση λειτουργιών σε συγκεκριμένα πεδία κρατικής δράσης, ταυτόχρονα δημιουργεί νέες ανάγκες κρατικής παρέμβασης. Το στοιχείο δηλαδή της συρρίκνωσης συνοδεύεται από ένα στοιχείο δυνάμει επέκτασης του κράτους.

Οι Hirst και Tompson (1996) ευθέως αμφισβητούν την παγκοσμιοποίηση και την έκταση που της αποδίδεται από πολλούς, τονίζοντας ότι το έθνος-κράτος παραμένει ακόμα σε θέση να διαχειριστεί τις τύχες του.

Η θεωρία που θέλει την ανεξέλεγκτη αγορά κεφαλαίου ουσιαστικά να διαμορφώνει εθνικές πολιτικές, εμπεριέχει πολλές αδυναμίες. Σε ένα πρώτο επίπεδο, δεν θα πρέπει να περιθωριοποιούμε από την ανάλυσή μας τις αντικρουνόμενες επιδιώξεις που ενυπάρχουν στην ίδια την τάξη των κεφαλαιούχων. Το “εγχώριο” κεφάλαιο επιδιώκει διαφορετικά συμφέροντα από το παγκόσμιο. Έτσι, ενώ το τελευταίο αποτελεί την ατμομηχανή της παγκοσμιοποίησης, το πρώτο ασκεί πιέσεις, όχι για μεγαλύτερη απορύθμιση, αλλά αντίθετα για την θέσπιση προστατευτικών μέτρων¹² (Yeates, 1999, σ.376).

Όπως καταδείχτηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η καθαρή κινητικότητα των κεφαλαίων διεθνώς κυμαίνεται σε χαμηλότερα επίπεδα απ' ότι πιστεύεται, επικεντρωμένη κυρίως στο τρίγωνο δυτικής Ευρώπης-βόρειας Αμερικής-Ιαπωνίας και των “τίγρεων” της Ασίας, με αποτέλεσμα οι εγχώριοι φορείς άσκησης οικονομικής πολιτικής να μην αντιμετωπίζουν τους ανυπέρβλητους περιορισμούς στην προσπάθεια σταθεροποίησης της εθνικής οικονομίας. Η απόδειξη της χαμηλής καθαρής κινητικότητας κεφαλαίων διεθνώς, πιστοποιείται και με στατιστικά στοιχεία που μαρτυρούν τη διαφορετική φορολογία ανάμεσα στις διάφορες χώρες, γεγονός που αποδεικνύει ότι δεν υπάρχει φορολογικός ανταγωνισμός μεταξύ των επιμέρους χωρών λόγω της υποτιθέμενης υψηλής κινητικότητας κεφαλαίων. Ως αποτέλεσμα των διαφορετικών φορολογικών εσόδων και οι κοινωνικές δαπάνες στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες είναι ποσοτικά διαφοροποιημένες¹³ (Genschel, 2001, σσ.4-8).

Ο οικονομικός ντετερμινισμός, οποίος διέπει όλες τις επιφανειακές αναλύσεις, υποτιμά την σημασία της πολιτικής στην διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις παραμένουν “εγχώρια προσανατολισμένες”, αντίθετα με ότι πιστεύεται ευρέως, με συνέπεια να διατηρείται ένα επαρκές πλαίσιο πολιτικής παρέμβασης των εθνικών κυβερνήσεων (Lee, 1996, σ.495). «Δεν είναι ακόμα ξεκάθαρο το κατά πόσο οι πολυεθνικές επιχειρήσεις έχουν επιτύχει μία αληθινά διεθνή υπόσταση και συνεργασία, χαρακτηριστικά τα οποία θα ενδυνάμωναν το ρόλο τους στην παγκόσμια πολιτικοοικονομική σφαίρα» (Gordon, 1987, σ.25). Η σχέση μεταξύ πολυεθνικών και κράτους «είναι ταυτόχρονα σχέση συνεργασίας και ανταγωνισμού, σχέση αλληλοσυμπλήρωσης και σύγκρουσης, συνθέτοντας μία

¹² Μία τέτοια σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ του εγχώριου και του διεθνούς κεφαλαίου συντελέστηκε στις ΗΠΑ, μετά το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, σχετικά με το σχέδιο Μάρσαλ για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης.

¹³ Στο σημείο αυτό όμως θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι φορολογικοί συντελεστές έχουν συγκλίνει σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες.

διαλεκτική, από την οποία κανένα από τα δύο μέρη δεν μπορεί να κυριαρχήσει εξ ολοκλήρου σε βάρος του άλλου» (Gordon, 1987, σ.61). Το κεφάλαιο παραμένει άμεσα εξαρτώμενο από το κράτος εφόσον είναι η δραστηριότητα του τελευταίου που εξασφαλίζει το σταθερό πολιτικό, οικονομικό και θεσμικό πλαίσιο, που είναι απαραίτητο για την ομαλή λειτουργία του πρώτου.

Σ' ένα γενικότερο επίπεδο, δεν υπάρχουν ικανοποιητικές εμπειρικές αποδείξεις που να νομιμοποιούν τη θέση, ότι η παγκοσμιοποίηση οδηγεί σε μία μη αναστρέψιμη συρρίκνωση του έθνους-κράτους (Lee, 1996, σ.495). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν η κοσμοκράτειρα ΗΠΑ και η ατμομηχανή της ενωμένης Ευρώπης, Γερμανία. Οι αποκλίνουσες οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές τους φανερώνουν ότι το ιδεολόγημα της ομογενοποίησης των πάντων, μέσω της διεθνούς ολοκλήρωσης, αποτελεί χαρακτηριστικό ενός φαντασιακού κόσμου. Οι κυβερνήσεις και τα κράτη απέχουν ακόμα πολύ από το να χαρακτηριστούν “θύματα” της παγκοσμιοποίησης, αν και σε πολλές χώρες βιολεύει αυτή εικόνα για να δικαιολογήσουν στους ψηφοφόρους τους τις αναλγησίες και τις αναποτελεσματικότητες που στιγματίζουν την εκάστοτε εσωτερική πολιτική σκηνή. Οι φορείς οικονομικής πολιτικής, τόσο σ' ατομικό όσο σε συλλογικό επίπεδο, παραμένουν ακόμα υποκείμενα διαμόρφωσης των πολιτικοοικονομικών συνθηκών. Το αν και κατά πόσο θα παρουσιάσουν μία ενεργητική στάση ή θα κρατήσουν μία μοιρολατρική θέση είναι ένα διαφορετικό θέμα.

Διεθνές εμπόριο, ανεργία και παγκόσμια ανισότητα

*“When we buy manufactured goods abroad,
we get the goods and the foreigner gets the
money. When we buy the manufactured goods
at home, we get both the goods and the money”*
A. Lincoln

Η φιλελευθεροποίηση του παγκόσμιου εμπορίου, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της τεχνολογίας των πληροφοριών και της επικοινωνίας, αποτελεί την ατμομηχανή της παγκοσμιοποίησης. Ενώ για πολλά χρόνια η θεσμοθέτηση του ελεύθερου εμπορίου αποτελούσε συλλογική προτεραιότητα στην πολιτική ατζέντα, σήμερα η λειτουργία του φαίνεται να δυσαρεστεί πολλές κοινωνίες. Στην ανατολή της νέας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας πολλές αναπτυσσόμενες χώρες νιώθουν περιθωριοποιημένες, αναζητώντας μηχανισμούς δικαιολόγησης για τη συμμετοχή τους στο ελεύθερο εμπόριο. Παράλληλα έχει ανοίξει μία δημόσια συζήτηση μεταξύ των οικονομολόγων, σχετικά με τα μειονεκτήματα και τα πλεονεκτήματα του ελεύθερου εμπορίου, τη σχέση που αυτό αναπτύσσει με την πολυδιαφημισμένη ανάπτυξη και την κρίση νομιμοποίησης του, που φαίνεται να καταλαμβάνει τόσο τις κοινωνίες του Πρώτου όσο και τις κοινωνίες του Τρίτου κόσμου.

Τρεις είναι οι συνιστώσες που επικεντρώνουν την όλη προβληματική: Πρώτον, από πολλούς θεωρείται ότι η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου είναι που συνέτεινε στην αυξανόμενη εισοδηματική ανισότητα, τόσο μεταξύ των ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων κοινωνιών όσο και στην εισοδηματική πόλωση που αναπτύχθηκε εντός των ανεπτυγμένων βιομηχανικά χωρών, διαμορφώνοντας ουσιαστικά την κοινωνία των δύο τρίτων. Δεύτερον, γίνεται ευρέως αποδεκτό ότι το ελεύθερο εμπόριο επηρεάζει κατ' αρνητικό τρόπο την απασχόληση και τους μισθούς των χαμηλά ειδικευμένων εργατών των δυτικών κοινωνιών (Wood, 1995). Τρίτον, υπάρχει διάχυτη η ανησυχία ότι το διεθνές εμπόριο οδηγεί στην κατάρρευση του πλέγματος προστασίας των εργατικών δικαιωμάτων, αποστερώντας από το κράτος-πρόνοιας σημαντικό μέρος των μηχανισμών του.

Η επικαιρότητα μας έχει δώσει πολλά παραδείγματα από την πολιτική πίεση που ασκείται για αναστολή της περαιτέρω διεύρυνσης του ελεύθερου εμπορίου. Σε παγκόσμιο επίπεδο ανθούν πολύμορφα κινήματα τα οποία επιδιώκουν την θεσμοθέτηση μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος και των εργατικών δικαιωμάτων. Σε τοπικό επίπεδο, παρατηρείται η εμφάνιση ενός πλέγματος συμφερόντων που αναζητούν τρόπους ενίσχυσης του προστατευτισμού, ως αντίδοτο στα δεινά της παγκόσμιας οικονομίας.

Πριν επιχειρήσουμε να αναλύσουμε το κατά πόσο η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου ευθύνεται για την ανισότητα και την ανεργία, θα σκιαγραφήσουμε πέντε σημεία που συνθέτουν κοινό τόπο στις συζητήσεις των οικονομολόγων. Αποτελούν δηλαδή σημεία που δεν επιδέχονται καμία αμφισβήτηση και αποτελούν τα δεδομένα για την περαιτέρω συζήτηση (Wood, 1995, σ.58). Η ζήτηση για τους ανειδίκευτους εργάτες έχει υποχωρήσει ουσιαστικά τις τελευταίες δεκαετίες σε σχέση με τη ζήτηση για τους ειδικευμένους στις ανεπτυγμένες χώρες. Αυτή η μετατόπιση προκάλεσε την ραγδαία μισθολογική ανισότητα σε χώρες όπου δεν υπάρχει ισχυρό θεσμικό πλαίσιο προστασίας των εργατών, όπως οι ΗΠΑ, ενώ ταυτόχρονα αύξησε την ανεργία σε περιοχές όπου προβλέπεται σχετικά υψηλότερος κατώτατος μισθός, όπως στην Ευρωπαϊκή Ένωση¹⁴ (Atkinson, 2001, σσ.18-19).

Την ίδια περίοδο, στις χώρες του βιομηχανοποιημένου Βορρά, η απασχόληση στον δευτερογενή τομέα, ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης, μειώθηκε με ταχύτερο ρυθμό απ' αυτόν που θα μπορούσε να προβλεφθεί με βάση τις τάσεις που προϋπήρχαν. Επίσης, αυτές οι αλλαγές στην αγορά εργασίας συνοδεύτηκαν και από την ραγδαία αύξηση εισαγωγών βιομηχανικών προϊόντων από χώρες με χαμηλά ποσοστά ειδικευμένης εργασίας (Wood, 1995, σ.58).

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, η εδραίωση των τεχνολογικών επιτευγμάτων, έδωσε την ευκαιρία σε πολλούς μελετητές, όπως οι Krugman και Lawrence, να ισχυριστούν ότι: «κανείς δεν μπορεί να πει με σιγουριά ποιος ήταν ο καθοριστικός παράγοντας που συνέβαλε στη μείωση της ζήτησης ανειδίκευτων εργαζομένων σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Οι τεχνολογικές αλλαγές ~~καν~~ καρόιως η αυξανόμενη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών θα μπορούσε να είναι ένας υποψήφιος. Σε

¹⁴ Για παράδειγμα ο κατώτατος μισθός το 1997 στη Γαλλία και στο Βέλγιο ανέρχονταν στο 50% με 60% του μέσου μισθού ενός εργάτη πλήρους απασχόλησης, ενώ στις ΗΠΑ το αντίστοιχο ποσοστό έφτανε το 40% (Atkinson, 2001, σ.19)

οποιαδήποτε περίπτωση, η παγκοσμιοποίηση δε διαδραμάτισε τον ουσιαστικό ρόλο» (Krugman, Lawrence, 1994, σ.118).

Τέλος, οι εμπειρικές μελέτες δεν φαίνεται να αποδίδουν μεγάλη συσχέτιση μεταξύ του ελεύθερου εμπορίου και των αλλαγών στις αγορές εργασίας των ανεπτυγμένων χωρών. Έρευνες έχουν δείξει, για το σύνολο των ανεπτυγμένων οικονομιών, ότι το εμπόριο τους με τις αναπτυσσόμενες χώρες έχει οδηγήσει σε μείωση περίπου 20% της ζήτησης της ανειδίκευτης εργασίας στη βιομηχανία. Άλλες έρευνες έχουν υπολογίσει ότι οι μεταβολές της ζήτηση στις αγορές προϊόντων, συμπεριλαμβανομένης και της επίδρασης των εισαγωγών, ήταν υπεύθυνες για λιγότερο από 10% της αύξησης της εισοδηματικής ανισότητας (Slaughter, Swagel, 1997, σ.167).

Πριν προχωρήσουμε στην ενδελεχή μελέτη των παραπάνω στοιχείων, θα επιχειρήσουμε να περιγράψουμε θεωρητικά το μηχανισμό του ελεύθερου εμπορίου, σύμφωνα με τη νεοκλασική προσέγγιση, όπως δομήθηκε σταδιακά από τους Hekscher και Ohlin στο ομώνυμο υπόδειγμα.¹⁵ Εδώ η βασική ιδέα είναι ότι δύο περιφέρειες που συνάπτουν εμπορικές σχέσεις θα εξειδικευτούν σε προϊόντα τα οποία κάνουν εντατική χρήση του συντελεστή παραγωγής, τον οποίο διαθέτουν σε σχετική αφθονία. Ο λόγος είναι απλός, εφόσον η σχετική αφθονία του συντελεστή παραγωγής, εργασίας ή κεφαλαίου, εξασφαλίζει ότι θα είναι διαθέσιμος σε χαμηλό κόστος. Συνεπώς η εξειδίκευση σε προϊόντα που τον χρησιμοποιούν εντατικά εξασφαλίζει συνολικά χαμηλό κόστος παραγωγής, ανταγωνιστικές τιμές και επομένως συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι της άλλης περιφέρειας. Το υπόδειγμα αυτό επεκτάθηκε στη συνέχεια με την συμβολή των Stolper και Samuelson (Stolper-Samuelson theorem), οι οποίοι υποστήριξαν πως το διαπεριφερειακό εμπόριο οδηγεί σε εξίσωση των αμοιβών της εργασίας και του κεφαλαίου μεταξύ των περιφερειών. Ο μηχανισμός αυτός βασίζεται στις έννοιες της εξειδίκευσης και της ανταλλαγής. Καθώς μία περιφέρεια εξειδικεύεται όλο και περισσότερο και εξάγει το προϊόν, στο οποίο χρησιμοποιεί εντατικά τον φθηνό συντελεστή παραγωγής, η ζήτηση για αυτόν τον συντελεστή σταδιακά θα αυξηθεί και συνεπώς η αμοιβή του θα βελτιωθεί. Εφόσον εξακολουθεί να είναι φθηνότερος απ' ότι στην άλλη περιφέρεια, η χρήση θα εξακολουθεί να αυξάνει με την παραγωγή και τις εξαγωγές. Η διαδικασία αυτή εξειδικεύεται και εξαγωγών θα συνεχιστεί ως το σημείο όπου οι συντελεστές

¹⁵ Το υπόδειγμα αυτό θεωρεί την τεχνολογία δεδομένη.

παραγωγής έχουν την ίδια τιμή και στις δύο περιφέρειες. Επομένως, σ' αυτό το υπόδειγμα η σύγκλιση των αμοιβών των συντελεστών και συνεπώς και των εισοδημάτων επέρχεται αυτόματα από την λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς χωρίς την ανάγκη παρεμβατικής πολιτικής.

Κλειδί κατανόησης του κλασικού υποδείγματος του ελεύθερου εμπορίου είναι το κόστος των διεθνών συναλλαγών. Καθώς το κόστος αυτό βαίνει μειούμενο, από την άρση των εμπορικών φραγμών, όπως είναι οι δασμοί και οι ποσοστώσεις, οι διεθνείς συναλλαγές γίνονται φθηνότερες από τις εγχώριες, οι παγκόσμιες αγορές ολοκληρώνονται και ο καταμερισμός της εργασίας διαχέεται γεωγραφικά (Rieger & Leibfried, 1998, σσ. 368-369). Οι σημερινές συνθήκες δύσκολα επαληθεύουν αυτή την ιδεατή εικόνα, αλλά αυτό δεν αποτελεί τροχοπέδη στην κυριαρχία του υποδείγματος του ελεύθερου εμπορίου ως βασικού μηχανισμού οικονομικής ανάπτυξης.¹⁶

Η αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος, στη θεωρία του παγκόσμιου εμπορίου, έχει δεχτεί πολλές επικρίσεις. Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να αναφέρουμε, συνοπτικά, τα επιχειρήματα που συνιστούν το “κατηγορητήριο” και τις απαντήσεις που δίδονται από την “υπερασπιστική γραμμή”.

Διάχυτη είναι η αντίληψη ότι η αύξηση των εισαγωγών των ανεπτυγμένων χωρών από χώρες με χαμηλούς μισθούς και υποβαθμισμένα δίκτυα κοινωνικής προστασίας, ευθύνεται για την “εξαφάνιση” χλιάδων θέσεων εργασίας, κυρίως στον δευτερογενή τομέα. Σε αυτόν το μηχανισμό αποδίδεται και η εισοδηματική πόλωση που παρατηρείται σε αρκετές χώρες του Πρώτου Κόσμου (Wood, 1995, σ.62). Η διάβρωση στους τομείς εντάσεως εργασίας έχει προκαλέσει την μείωση της ζήτησης για τους ανειδίκευτους εργάτες, κάτι που με τη σειρά του έχει επιφέρει τη πτωτική τάση των μισθών τους σε σχέση με τους μισθούς των ειδικευμένων εργατών.

Η οπτική αυτή προέρχεται από το factor-price equalization theorem,¹⁷ το οποίο προβλέπει ότι η αύξηση των εισαγωγών από χώρες με χαμηλό επίπεδο μισθών θα οδηγήσει, στην χώρα που εισάγει, μείωση της σχετικής ζήτησης των αγαθών

¹⁶ Μία μελέτη του 1984 αποκάλυψε ότι το 95% των οικονομολόγων στις ΗΠΑ και το 88% στο σύνολο των οικονομολόγων στις ΗΠΑ, Γερμανία, Γαλλία, Αυστρία και Σουηδία συμμερίζονται, πλήρως ή κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, ότι «οι δασμοί και οι ποσοστώσεις στις εισαγωγές μειώνουν την συνολική οικονομική ευημερία» (Rieger & Leibfried, 1998, σ.369).

¹⁷ Σύμφωνα με το θεώρημα αυτό, το ελεύθερο εμπόριο θα οδηγήσει στην ισότητα των τιμών των συντελεστών παραγωγής διεθνώς, υπό τον περιορισμό βέβαια ότι δεν υπάρχει κινητικότητα του κεφαλαίου και της εργασίας. Αυτή η περίπτωση θα μας απασχολήσει στα επόμενα τμήματα της μελέτης.

εντάσεως εργασίας και συνακόλουθα μείωση των σχετικών μισθών των λιγότερο ειδικευμένων εργατών. Αν δεν υπάρξει προσαρμογή των μισθών σ' ένα καινούριο επίπεδο ισορροπίας, τότε θα παρατηρηθεί μία αύξηση της ανεργίας των ανειδίκευτων εργαζομένων. Αν, από την άλλη πλευρά, έχουμε πλήρη προσαρμογή των μισθών, το καινούριο σημείο ισορροπίας θα αντικατοπτρίζει μεγαλύτερη εισοδηματική ανισότητα. Μία ατελής προσαρμογή θα συνοδευτεί, πιθανότατα, από μία παράλληλη αύξηση της ανεργίας και της ανισότητας (Lee, 1996, σ.487).

Ο Andersen τοποθετεί το πρόβλημα ως εξής. Αφού παραθέτει τον συσχετισμό ανειδίκευτοι εργάτες - χαμηλή παραγωγικότητα, ειδικευμένοι εργάτες - υψηλότερη παραγωγικότητα, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι χαμηλής παραγωγικότητας εργάτες αντιμετωπίζουν το πρόβλημα περαιτέρω συρρίκνωσης του μισθούς τους, λόγω της απειλής των εισαγωγών, σε αντίθεση με τους υψηλότερης παραγωγικότητας εργάτες που είναι σε θέση να διεκδικήσουν ακόμα μεγαλύτερους μισθούς λόγω των αυξανόμενων εξαγωγών (Andersen, 2001, σ.22). Επομένως, η κατανομή των μισθών γίνεται ακόμα πιο άνιση, εφόσον οι λιγότερο ειδικευμένοι εργάτες είναι εκ των πραγμάτων υποχρεωμένοι να δεχτούν μία αναπροσαρμογή των μισθών τους προς τα κάτω, αν θέλουν να διατηρήσουν την εργασία τους. Επιπλέον, λόγω της αυξανόμενης ανταγωνιστικότητας, που εισάγει το ελεύθερο εμπόριο, μειώνεται η διαπραγματευτική δύναμη των συνδικάτων (Scharpf, 2000, σ.4). Ως εκ τούτου, η μείωση της ζήτησης των λιγότερο ειδικευμένων εργατών μπορεί να παρατηρηθεί και στους μη-εξαγωγικούς τομείς της οικονομίας (Jerger, 2002, σ.2).

Ακόμη και στις αναπτυσσόμενες χώρες υπάρχει μεγάλη ανησυχία, μήπως η εισαγωγή τους σε ένα καθεστώς πλήρως φιλελευθεροποιημένου εμπορίου θα αυξήσει την ανεργία και συνακόλουθα θα προκαλέσει την αύξηση της ανισότητας. Διότι υπάρχει ο κίνδυνος να χαθεί μεγάλος αριθμός εργασιών σε τομείς της οικονομίας που δεν είναι ανταγωνιστικοί και η αντικατάστασή τους από νέες ανταγωνιστικές βιομηχανίες, μπορεί να προέλθει μακροχρόνια, μόνο αν συνοδευτεί από την κατάλληλη μακροοικονομική πολιτική, που θα εγγυηθεί την σταθερότητα και την μείωση του δημόσιου χρέους (Lee, 1996, σ.489).

Οι Slaughter και Swagel τονίζουν ότι η ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου δεν φαίνεται να έχει επιφέρει έως τώρα στην πράξη τα αποτελέσματα που προβλέπει η οικονομική θεωρία, εξισώνοντας τις τιμές των παραγωγικών συντελεστών διεθνώς. Αντίθετα, σε κάποιες αναπτυσσόμενες χώρες που έχουν εμπλακεί ενεργώς στο διεθνές εμπόριο, παρατηρείται ότι η ζήτηση ειδικευμένης εργασίας, άρα και η τιμή

της, έχει αυξηθεί, ενώ κανείς θα περίμενε αντίθετα να αυξηθεί η ζήτηση και η τιμή της ανειδίκευτης εργασίας, σύμφωνα με το θεώρημα Stopler-Samuelson. Το αποτέλεσμα είναι να έχει αυξηθεί η ανισότητα στο εσωτερικό των αναπτυσσόμενων χωρών (π.χ. Μεξικό), αντί της αναμενόμενης εισοδηματικής σύγκλισης (Slaughter, Swagel, 1997, σσ.163-164).

Δύο ακόμα επιχειρήματα έρχονται να προστεθούν στον κατάλογο αυτών που εναντιώνονται στο περαιτέρω άνοιγμα των εθνικών οικονομιών. Το πρώτο σχετίζεται με τον κίνδυνο που ενυπάρχει, όταν η εθνική ευημερία εξαρτάται και από άλλους παράγοντες πέρα από τη δικαιοδοσία των κυβερνητικών αρχών. Ακόμα και τα πλεονεκτήματα που σχετίζονται με το ελεύθερο εμπόριο, όπως οι μειωμένες τιμές για πολλά καταναλωτικά αγαθά, οι νέες ευκαιρίες για κέρδη, η αύξηση της παραγωγικότητας, διαχέονται στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα με αργούς ρυθμούς. Τα οποιαδήποτε συγκριτικά πλεονεκτήματα και οφέλη, που έχουν να κάνουν με τη διεθνοποίηση της παραγωγής, θα γίνουν ορατά μόνο όταν θεμελιωθεί ένα θεσμικό περιβάλλον που θα εγγυάται την ασφάλειά τους (Rieger & Leibfried, 1998, σ.370).

Το δεύτερο επιχείρημα εστιάζεται στις μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές διαφορές που χαρακτηρίζουν πολλές από τις συναλλασσόμενες χώρες. Υπό καθεστώς ελεύθερου εμπορίου, τα κεκτημένα της κοινωνικής πρόνοιας, όπως οι υψηλοί μισθοί, τα υψηλά επίπεδα ζωής, η αρωγή του κράτους μέσω επιδομάτων κ.α , τείνουν να μετατραπούν σε συγκριτικά μειονεκτήματα των ανεπτυγμένων χωρών στον εμπορικό τους ανταγωνισμό με τις αναπτυσσόμενες οικονομίες. Ο όρος που είναι γνωστός στη διεθνή βιβλιογραφία ως «dumping competition» θα προκαλέσει μία αναπροσαρμογή των προσδοκιών «προς τα κάτω», οδηγώντας ίσως σε ένα ευρύτερο «social dumping» τις οικονομίες του Πρώτου κόσμου.

Όλα τα παραπάνω επιχειρήματα όμως, φαίνεται να στερούνται επαρκούς εμπειρικής τεκμηρίωσης. Παρόλο, που συγγραφείς σαν τον Wood (1995) αποδίδουν μεγάλο ρόλο στο παγκόσμιο εμπόριο, εντούτοις πολλές οικονομετρικές μελέτες δείχνουν ότι οι επιδράσεις του διεθνούς εμπορίου δεν ευθύνονται παρά ελάχιστα για την αύξηση των ενδοκρατικών, αλλά και διακρατικών, εισοδηματικών ανισοτήτων (Jerger, 2002, σ.2).

Σε αντίθεση με την ευρέως κρατούσα αντίληψη περί μεγέθυνσης του παγκοσμίου εμπορίου, αυτό δεν αυξήθηκε πολύ μετά το 1980, παρόλη την εντεινόμενη φιλελευθεροποίησή του. Σύμφωνα με τον Ghose, δύο είναι τα στοιχεία που δικαιολογούν αυτό το φαινόμενο: Το πρώτο έχει να κάνει με τις παγκόσμιες

εξαγωγές των αγαθών και υπηρεσιών, ως ποσοστό του ΑΕΠ, την περίοδο 1960-1996. Ενώ από τη δεκαετία του '60 και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80 το ποσοστό των εξαγωγών αυξάνεται ραγδαία από το 12% στο 20%, τα επόμενα χρόνια καταγράφεται μία μικρή ανοδική πορεία από το 20% το 1980 στο 21,2% περίπου το 1996. Το δεύτερο στοιχείο μαρτυρά ότι υπάρχει επιβράδυνση της αυξητικής τάσης του παγκόσμιου ΑΕΠ την ίδια περίοδο: Κατά τη διάρκεια 1960-70 ο ετήσιος μέσος όρος αύξησης του παγκόσμιου ΑΕΠ ήταν 5,3%, 3,5% τη δεκαετία του '70, 3,1% τη δεκαετία του 80' και 2,3% στη διάρκεια των χρόνων 1990-97 (Ghose, 2000, σ.282).

Παρά την ραγδαία αύξηση των εισαγωγών προϊόντων εντάσεως εργασίας από τις αναπτυσσόμενες χώρες τα τελευταία χρόνια, το συνολικό ποσοστό τους ως προς το ΑΕΠ των χωρών του ΟΟΣΑ ανέρχεται μόλις στο 3.8% το 1994. Το ποσοστό απασχόλησης στον μεταποιητικό τομέα ήταν μόλις 21% της συνολικής απασχόλησης την ίδια περίοδο στις ΗΠΑ, ενώ μέσα σ' αυτό το ποσοστό μόλις το ένα τέταρτο συνιστούσε τομείς εντάσεως εργασίας, στους οποίους βρίσκεται και το μεγαλύτερο ποσοστό ανειδίκευτων εργατών (Lee, 1996, σ.488).

Από τα παραπάνω στοιχεία καθίσταται προφανές ότι η παγκοσμιοποίηση του εμπορίου δεν προκαλεί ούτε σημαντικές εσωτερικές εισοδηματικές ανακατατάξεις, ούτε ιδιαίτερα σημαντικές μεταβολές στις θέσεις απασχόλησης. Επομένως, ο ανταγωνισμός από τις αναπτυσσόμενες χώρες δεν μπορεί να επικαλείται για την εξήγηση των εισοδηματικών ανισοτήτων στις ΗΠΑ ή των εξαιρετικά υψηλών ποσοστών ανεργίας στην Ευρώπη. Στις στατιστικές αναλύσεις, που αποκαλύπτουν τον ελάσσονα ρόλο του εμπορίου, ο Wood απαντάει με τρία επιχειρήματα, τα δύο από τα οποία δίνουν απάντηση στο πως η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου επιδεινώνει την κατάσταση των ανειδίκευτων εργατών, ακόμα και αν δεν έχει παρατηρηθεί αύξηση των εισαγωγών: πρώτο, μέσω της πίεσης προς τα κάτω των τιμών των προϊόντων εντάσεως εργασίας και δεύτερο της εντατικής προσπάθειας των επιχειρήσεων να ανακαλύψουν μεθόδους παραγωγής που να βασίζονται λιγότερο στην ανειδίκευτη εργασία, ώστε να παραμείνουν ανταγωνιστικές. Τέλος, ο Wood ισχυρίζεται ότι και μόνο η απειλή των εισαγωγών μπορεί να αποδυναμώσει τις δυνατότητες των ιθαγενών εργαζομένων για αυξήσεις μισθών, "συνεισφέροντας" με έμμεσο τρόπο στην εισοδηματική πόλωση (Wood, 1995, σ.64).

Από την άλλη μεριά, πολλοί Αμερικανοί οικονομολόγοι, όπως οι Krugman και Lawrence, εμφανίζονται κατηγορηματικοί ότι η αυξανόμενη μισθολογική ανισότητα μεταξύ των ειδικευμένων και ανειδίκευτων αμερικανών εργαζομένων και η πτωτική

πορεία της βιομηχανίας είναι συνέπεια, κατά μεγάλο βαθμό, εσωτερικών παραγόντων της οικονομίας. Αφού υπολογίζουν ότι η απώλεια μισθών από την αποβιομηχανοποίηση, ως συνέπεια του διεθνούς εμπορίου, ανήλθε σε λιγότερο από 0,07% του εθνικού εισοδήματος, (Krugman, Lawrence, 1994, σ.112) υπογραμμίζουν ότι, αντιθέτως η τεχνολογική αλλαγή είναι αυτή που “αυξάνει” την προσφορά ανειδίκευτης εργασίας και επομένως μειώνει την τιμή της. Σύμφωνα με αυτή τη σχολή σκέψης, η εισαγωγή μιας νέας τεχνολογίας, λ.χ ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή, αυξάνει το πλεόνασμα ανειδίκευτης εργασίας. Την ίδια στιγμή, η νέα τεχνολογία αυξάνει τη ζήτηση για ειδικευμένους εργαζομένους, αυξάνοντας έτσι τους μισθούς τους. Τα παραπάνω έχουν ως αποτέλεσμα την διεύρυνση της ανισότητας των εισοδημάτων εξαιτίας του γνωστού νόμου της προσφοράς και της ζήτησης. «Το βιομηχανικό μερίδιο στο ΑΕΠ μειώνεται γιατί οι άνθρωποι αγοράζουν λιγότερα προϊόντα. Η βιομηχανική απασχόληση συρρικνώνεται γιατί οι εταιρείες αντικαθιστούν τους εργαζόμενους με μηχανές και κάνουν πιο αποτελεσματική χρήση αυτών που εξακολουθούν να απασχολούν. Οι μισθοί παρουσιάζουν στασιμότητα γιατί ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας στο σύνολο της οικονομίας έχει επιβραδυθεί, ενώ όλο και λιγότεροι εξειδικευμένοι εργαζόμενοι υποφέρουν επειδή η οικονομία της υψηλής τεχνολογίας έχει μεγαλύτερη ζήτηση. Το εμπόριο μας, με τον υπόλοιπο κόσμο, διαδραματίζει στην καλύτερη των περιπτώσεων ένα πολύ μικρό ρόλο σε καθένα από αυτά τα προβλήματα» (Krugman, Lawrence, 1994, σ.120).

Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγουν και οι Slaughter, Swagel, δίνοντας δύο επιπλέον εξηγήσεις: Πιστεύουν ότι είναι πιθανόν οι ανεπτυγμένες οικονομίες να μην έχουν γίνει στην ουσία πιο ανοιχτές στο εμπόριο, γιατί παρόλο που οι φόροι έχουν μειωθεί, έχουν αντικατασταθεί από μη δασμολογικά εμπόδια (Slaughter, Swagel, 1997, σ.167). Το επιχείρημα αυτό ενισχύεται και από την εμπειρική μελέτη του Ghose, σύμφωνα με την οποία η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου δεν επηρέασε τον εμπορικό προσανατολισμό των βιομηχανικών κρατών. Το ποσοστό των εξαγωγών, ως προς το ΑΕΠ, των ανεπτυγμένων χωρών ήταν 19,6% το 1980 και 19,3% το 1995 (Ghose, 2000, σ.285). Επιπλέον, «οι επιχειρήσεις στις ανεπτυγμένες οικονομίες μπορεί να έχουν αυξήσει το μίγμα των αγαθών τους, παράγοντας μικρότερης προστιθέμενης αξίας αγαθά, για να αντιμετωπίσουν την απειλή του χαμηλόμισθου ξένου ανταγωνισμού. Αν αυτό είναι αλήθεια, ο ξένος ανταγωνισμός δεν οδηγεί σε μεγάλες αλλαγές στις σχετικές τιμές των αγαθών, αφού με αυτόν τον τρόπο αμβλύνεται» (Slaughter, Swagel, 1997, σ.167-168).

Η ευρύτερη ακαδημαϊκή συζήτηση είναι επικεντρωμένη γύρω από το δίλημμα για το αν το εμπόριο ή οι νέες τεχνολογίες ευθύνονται για την εισοδηματική ανισότητα. Η θεωρία των Heckser-Ohlin, ορίζοντας ως εξωγενώς μεταβλητή την τεχνολογία, αφήνει ελεύθερο χώρο για την εισαγωγή αυτής, ως μίας επιπρόσθετης μεταβλητής, στην εξήγηση των μεταβολών των μισθών και του εμπορίου. «Το εμπόριο και η νέα τεχνολογία αποτελούν άμεσα εμπλεκόμενες έννοιες. Επομένως, οποιοδήποτε υπόδειγμα αποκλείει την μία ή την άλλη δεν περιλαμβάνει όλη την αλήθεια» (Wood, 1995, σ.62). Ο Kapstein αποφέύγει να διατυπώσει μία μανιχαϊστική θεώρηση περί τεχνολογίας και εμπορίου, υπογραμμίζοντας ότι θα ήταν λάθος των οικονομολόγων να παρουσιάσουν το εμπόριο και την τεχνολογία ως ανταγωνιστικές ερμηνευτικές. Άλλωστε ένα σημαντικό μερίδιο των νέων τεχνολογιών προήλθε από τον διεθνή ανταγωνισμό, αν παρατηρήσει κανείς ότι σημαντικές επενδύσεις σε νέες τεχνολογίες συγκεντρώνονται σε τομείς όπως ο χάλυβας και οι αυτοκινητοβιομηχανίες, τομείς οι οποίοι έχουν να αντιμετωπίσουν τρομερές πιέσεις από τις εισαγωγές. «Η τεχνολογία για τους οικονομολόγους είναι το υπόλειμμα που επιστρατεύεται να εξηγήσει αυτό που δεν μπορούν να εξηγήσουν οι θεωρίες τους» (Kapstein, 1996, σσ.138-139). Ο Kapstein θεωρεί ότι η εισοδηματική ανισότητα και η ανεργία οφείλονται στους χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, οι οποίοι δεν παράγουν ικανό αριθμό νέων θέσεων εργασίας, καθώς οι πολιτικές που ακολουθούνται είναι εξαιρετικά περιοριστικές, ιδίως όσον αφορά τη δημοσιονομική πολιτική (Kapstein, 1996, σσ.143-148).

Αίσθηση προκαλεί ο ισχυρισμός του Jerger (2002), ότι η παγκοσμιοποίηση δεν μεταβάλει το trade off μεταξύ ισότητας και αποτελεσματικότητας που αντιμετωπίζουν οι φορείς της κοινωνικής πολιτικής. Με άλλα λόγια συμπεραίνει ότι το επίπεδο ανοίγματος μίας οικονομίας δεν επηρεάζει το βαθμό ανεργίας αλλά ούτε και το γενικότερο επίπεδο κοινωνικής προστασίας, το οποίο παραμένει αποκλειστική αρμοδιότητα των εσωτερικών παραγόντων διαμόρφωσης πολιτικής. Τα αδύνατα σημεία στη μελέτη του είναι ότι βασίζεται σ' ένα υπόδειγμα που εμπεριέχει στοιχεία από το εμπόριο μόνο μεταξύ των βιομηχανικών κρατών,¹⁸ ενώ δεν λαμβάνει υπόψη του τις διαφορές στην διαπραγματευτική δύναμη μεταξύ ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών.

¹⁸ Δικαιολογεί αυτήν του την επιλογή, αναφέροντας ότι το 80% του εξωτερικού εμπορίου της Γερμανίας έχει να κάνει με ανεπτυγμένες οικονομίες (Jerger, 2002, σ.2)

Από την πλευρά τους οι αναπτυσσόμενες οικονομίες έχουν εντείνει τον εμπορικό προσανατολισμό τους. Οι εξαγωγές τους, ως ποσοστό επί του ΑΕΠ, αυξήθηκαν από το 23,4% το 1980 στο 29,9% το 1995 (Ghose, 2000, σ.285). Αποτελεί γεγονός αναμφισβήτητο ότι ή φιλελευθεροποίηση του εμπορίου συνοδεύτηκε από μία περιθωριοποίηση των λιγότερο αναπτυσσόμενων χωρών, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι το άνοιγμα των οικονομιών τους είναι αυτό που προκάλεσε την χειροτέρευση της κατάστασής τους. Αντίθετα, ο προστατευτισμός ιδιαίτερων τομέων της οικονομίας, όπως είναι τα αγροτικά προϊόντα που αποτελούν το μεγαλύτερο εξαγώγιμο προϊόν του Τρίτου κόσμου, αλλά και η έλλειψη των κατάλληλων τεχνολογικών (μεταφορές, επικοινωνία) και κοινωνικών υποδομών (εκπαίδευση, υγεία) είναι οι παράγοντες που συντελούν στην περαιτέρω δυσχερή κατάστασή τους. (Ghose, 2000, σ.286).

Η διεθνής οικονομική ανισότητα, όπως ορίζεται από τη διαφορά του κατά κεφαλή εισοδήματος ανάμεσα στις πλουσιότερες και στις φτωχότερες οικονομίες, αναμφίβολα έχει αυξηθεί κατά τη διάρκεια της περιόδου 1980-1996 (Ghose, 2000, σ.286). Η διευρυμένη αυτή ανισότητα, πέρα από τους λόγους που οφείλονται στην ενδημική ανεπάρκεια των αναπτυσσόμενων χωρών σε όρους υποδομών, αναζητά την αιτιολόγησή της και στη διαφορά της πληθυσμιακής αύξησης μεταξύ των χωρών. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 1980-1996, ενώ ο ετήσιος ρυθμός πληθυσμιακής αύξησης των βιομηχανικών χωρών ήταν μόλις 0,6%, στις αναπτυσσόμενες οικονομίες το αντίστοιχο ποσοστό έφτανε στο 2,8% (Ghose, 2000, σ.287). Επομένως, η περιθωριοποίηση των φτωχότερων οικονομιών ερμηνεύεται καλύτερα αν προσθέσουμε το κατάλληλο υπόδειγμα πληθυσμιακής αύξησης, που οι χώρες αυτές αντιμετωπίζουν, σε συνάρτηση με τους λόγους που οδηγούν στους χαμηλούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης.

Η δημόσια συζήτηση περί των επιπτώσεων του διεθνούς εμπορίου στην οικονομική ανισότητα και στην ανεργία δεν εξαντλείται στις λίγες σελίδες αυτού του κεφαλαίου. Πέρα από το αυστηρό οικονομικό πλαίσιο, το οποίο περιγράφτηκε στις παραπάνω σελίδες, σημαντικό ρόλο παίζουν και οι κοινωνικοπολιτικές συνιστώσες που σχετίζονται άμεσα με το άνοιγμα των οικονομιών. Οι τρεις “θεματοφύλακες” της παγκοσμιοποίησης- Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα, Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου- συνθέτουν και ένα ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο, που εκφράζεται με όρους ποιοτικούς και συνεπώς είναι δύσκολα μετρήσιμο. Συνακόλουθα, η νομοτελειακή διατύπωση ενός συμπεράσματος περί της ωφέλειας ή

όχι του ελεύθερου εμπορίου οδηγεί σε επικίνδυνες ατραπούς, εφόσον πολλοί κάνουν το μεθοδολογικό λάθος να θεωρούν ως “υποκείμενο” το ίδιο το εμπόριο, αφήνοντας ταυτόχρονα έξω από την ανάλυσή τους τα αληθινά “υποκείμενα” που συνιστούν τις κατευθυντήριες δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης.

Είναι το κράτος-πρόνοιας σε κίνδυνο;

Η βιβλιογραφία γύρω από την παγκοσμιοποίηση έχει αναφερθεί ελάχιστα στο κράτος-πρόνοιας και στην κοινωνική πολιτική, ενώ η κοινότητα των κοινωνικών επιστημών σχετικά πρόσφατα άρχισε να ασχολείται με το ζήτημα της διεθνοποίησης των αγορών (Yeates, 1999, σ.377). Η σημερινή δημόσια συζήτηση κυριαρχείται από το ζήτημα της επίπτωσης της παγκοσμιοποίησης στο κράτος-πρόνοιας και επικεντρώνεται στους περιορισμούς που εισάγει η ολοκλήρωση των οικονομιών στα κράτη και στους φορείς άσκησης δημόσιας πολιτικής.

Πιστεύεται, ότι οι παγκοσμιοποιημένες οικονομικές δυνάμεις έχουν διαβρώσει την “εσωτερική” οικονομική και πολιτική βάση, οι οποίες διαχρονικά στήριζαν ένα υψηλό πλέγμα κοινωνικής προστασίας. Η θεώρηση αυτή προέρχεται από την αναδυόμενη αντίφαση ανάμεσα στη νομιμοποίηση της διαδικασίας της κεφαλαιακής συσσώρευσης και στη δημιουργία κερδών, δια μέσου των κοινωνικών δαπανών (Rhodes, 1996a, σ.306). Ενώ στα “χρυσά χρόνια” του καπιταλισμού η διαδικασία της συσσώρευσης βασίζονταν αποκλειστικά σε “εσωτερικούς” παράγοντες, στο σημερινό παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον η αντίστοιχη διαδικασία λειτουργεί σε ένα υπέρ-εθνικό πλαίσιο περιορισμών και ευκαιριών.

Το κοινωνικό εποικοδόμημα κάθε κράτους οριοθετείται και συντηρείται μέσω τριών μηχανισμών: Τις δημόσιες δαπάνες, το φορολογικό σύστημα και το ρυθμιστικό νομοθετικό πλέγμα.¹⁹ Η εντεινόμενη τάση ολοκλήρωσης των παγκόσμιων αγορών φαίνεται να επηρεάζει (;) τα παραπάνω εργαλεία άσκησης κοινωνική πολιτικής, που έχουν οι κυβερνήσεις στη διάθεσή τους. Σε ένα αφαιρετικό επίπεδο, η διαδικασία μπορεί να περιγραφεί ως εξής: Εφόσον οι καταναλωτές διαθέτουν μεγαλύτερη ελευθερία επιλογής ανάμεσα στα τοπικά και εισαγόμενα προϊόντα, μεγάλο μερίδιο

¹⁹ Κάθε χώρα χρησιμοποιεί ένα διαφορετικό μοντέλο συνδυασμού αυτών των μηχανισμών, για την προαγωγή και την εξασφάλιση της κοινωνικής προστασίας. Άλλες έχουν μεγάλες δημόσιες δαπάνες, άλλες στηρίζονται περισσότερο σε μία αναδιανεμητική πολιτική, μέσω της φορολογίας, ενώ άλλες υπερτονίζουν το ρυθμιστικό τους πλαίσιο (Tanzi, 2000, σ.6).

της εσωτερικής αγοράς θα χαθεί εάν, μέσω της φορολογίας, των κανονιστικών ρυθμίσεων και των συλλογικών διαπραγματεύσεων, αυξήθούν οι σχετικές τιμές των ντόπιων παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών. Έχοντας τη δυνατότητα οι επιχειρήσεις να “μεταναστεύσουν” ολόκληρη ή μέρος της παραγωγής τους σε άλλο μέρος, η απασχόληση μπορεί να μειωθεί κατά μεγάλο ποσοστό, εάν οι φόροι, οι ρυθμίσεις και οι συλλογικές διαπραγματεύσεις αυξήσουν το σχετικό κόστος της εσωτερικής παραγωγής. Με παράλληλο τρόπο θα μειωθούν οι παραγωγικές επενδύσεις και τα προσδοκώμενα έσοδα εάν επιβληθεί υψηλός φορολογικός συντελεστής στα “ευκίνητα” διεθνή κεφάλαια.

Σαν συνέπεια των παραπάνω, οι χώρες προκαλούνται σε ένα διεθνή ανταγωνισμό στον στίβο της φορολογίας, των κανονιστικών ρυθμίσεων και των μισθών, προσδοκώντας να υπερασπίσουν ή ακόμα και να βελτιώσουν τα μερίδιά τους στην παγκόσμια αγορά αγαθών και υπηρεσιών. Αποτελεί γεγονός, ότι οι περισσότερες κυβερνήσεις προσπαθούν να προσελκύσουν όσο τον δυνατόν περισσότερα παραγωγικά κεφάλαια και ταυτόχρονα να επαναπροσδιορίσουν αποτελεσματικά την ικανότητά τους να φορολογούν την “κινητική” φορολογική βάση (tax base mobility). Το ερώτημα είναι, κατά πόσο οι εξελίξεις αυτές θα επηρεάσουν το δεδομένο επίπεδο κοινωνικής προστασίας των ανεπτυγμένων κρατών, όπως αυτό έχει οριοθετηθεί κατά τη διάρκεια των “χρυσών χρόνων” του καπιταλισμού.

Ο Stryker (1998) επικαλείται πέντε παράγοντες, μέσω των οποίων η δομή και η λειτουργία της παγκόσμιας οικονομίας μπορούν να μετασχηματίσουν την εθνική κοινωνική πολιτική. Πρώτον, η χρηματιστηριακή παγκοσμιοποίηση επιδεινώνει την δομική εξάρτηση κάθε κράτους, τόσο από τα εσωτερικά όσο και από τα διεθνή κεφάλαια. Δεύτερον, η διεθνοποίηση των κεφαλαίων (μακροπρόθεσμων και βραχυπρόθεσμων) αυξάνει τη ζήτηση για μεγαλύτερη κοινωνική προστασία, μέσω της αύξησης της ζήτησης προστασίας κατά των κινδύνων (risks) που μπορεί να εισάγει σε κάθε εθνική αγορά. Τρίτον, η οικονομική ολοκλήρωση των παγκόσμιων αγορών μειώνει τη δυνατότητα των κυβερνήσεων για επεκτατικές δημοσιονομικές πολιτικές, ενθαρρύνοντας αυτές να αναζητήσουν δρόμους πολιτικής λιτότητας. Τέταρτον, η παγκοσμιοποίηση δεν φαίνεται να συμβάλει για την παράλληλη στόχευση περί εσωτερικής οικονομικής ανάπτυξης και πλήρους απασχόλησης στον Πρώτο Κόσμο, καθώς η επιδίωξη κερδών του διεθνοποιημένου κεφαλαίου δε φαίνεται να συμφωνεί με πολιτικές μείωσης της ανεργίας. Πέμπτον, και ίσως ως τον σημαντικότερο παράγοντα, ο Stryker, προσδιορίζει τον ιδεολογικό, δηλαδή την

ιδεολογική διάχυση και επικράτηση του νέο-φιλελευθερισμού.²⁰ Η κουλτούρα της ελεύθερης αγοράς υπογραμμίζει τις αναποτελεσματικότητες και δυσκαμψίες που επιφέρει η κρατική παρέμβαση. Ο νέο-φιλελευθερισμός προσπαθεί να “πείσει” τις κυβερνήσεις ότι δεν μπορούν να επιφέρουν καμία μεταβολή στην δομή και στην λειτουργία της παγκόσμιας οικονομίας και ως εκ τούτου η μόνη συνετή πολιτική υπακούει στο δόγμα της αύξησης της ανταγωνιστικότητας- μέσω της κατάργησης όλων των προστατευτικών φραγμών στο διεθνές εμπόριο- της μείωσης του μεγέθους του κράτους, της μείωσης της φορολογίας και των περικοπών του κράτους-πρόνοιας. Ο Stryker ισχυρίζεται ότι η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στην κοινωνική πολιτική ασκείται κατά κύριο λόγο μέσω των ιδεολογικών μετασχηματισμών, οι οποίοι με τη σειρά τους προκαλούν τις μειώσεις στις κυβερνητικές δαπάνες, την ιδιωτικοποίηση και την “ορθολογικοποίηση” αρκετών προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας (Stryker, 1998, σσ.8-9).

Διεθνής φορολογικός ανταγωνισμός

Μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας σχετικά με την παγκοσμιοποίηση και το κράτος-πρόνοιας καταλαμβάνουν οι μελέτες περί της αποτελεσματικής χρηματοδότησης των κοινωνικών πολιτικών, στο πλαίσιο της αυξανόμενης ολοκλήρωσης των οικονομιών. Η χρηματοδότηση αυτών των πολιτικών προέρχεται κυρίως μέσω της φορολογίας (αλλά και των κοινωνικών εισφορών). Αναλογιζόμενοι ότι, τα περισσότερα φορολογικά συστήματα σχεδιάστηκαν όταν η ανάπτυξη των οικονομιών βασίζονταν στο υπόδειγμα του προστατευτισμού (Grunberg, 1998, σ.595), καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι απαιτείται ο επαναπροσδιορισμός τους, ώστε να αποτελέσουν τους αποτελεσματικούς μηχανισμούς αναδιανεμητικών και κοινωνικών πολιτικών.

Η κινητικότητα των συντελεστών της παραγωγής, η οποία καλλιεργείται μέσα στο διεθνοποιημένο περιβάλλον, καταλήγει να ορίσει και κατ’ ουσία να μεταβάλει την ίδια τη σύσταση της φορολογικής βάσης. Όταν το κεφάλαιο μπορεί να

²⁰ Στο αυστηρά οικονομικό πεδίο ο μετασχηματισμός αυτός μεταφράζεται με την επικράτηση των οικονομικών της προσφοράς και την άνοδο της σχολής του Σικάγου. Τα κεύνσιανά οικονομικά αντικαθιστούνται από την θεωρία των ορθολογικών προσδοκιών, σύμφωνα με την οποία η μακροοικονομική πολιτική επικεντρώνεται αποκλειστικά στην τιθάσευση του πληθωρισμού, ενώ ο κύριος σκοπός της μικροοικονομικής είναι να “απελευθερώσει” τις αγορές, ώστε να προαχθεί η οικονομική ανάπτυξη. Η νέα ορθοδοξία αποκλείει τον στόχο της πλήρους απασχόλησης, ισχυριζόμενη ότι υπάρχει ένα φυσικό ποσοστό ανεργίας ανεξάρτητο από τις ρυθμιστικές και θεσμικές δομές της οικονομίας.

μετακινηθεί ελεύθερα εκτός των εθνικών συνόρων, θα διαφύγει από χώρες όπου φορολογείται βαριά προς περιοχές όπου οι φόροι είναι ελαφρύτεροι.²¹ Κάθε χώρα έχει το ισχυρό κίνητρο της μείωσης του φορολογικού συντελεστή στην προσπάθειά της να προσελκύσει όσο το δυνατόν περισσότερα κεφάλαια. Εάν το κεφάλαιο είναι πράγματι κινητικό, τότε ο φορολογικός ανταγωνισμός μεταξύ των χωρών για την προσέλκυση κεφαλαίων θα έχει ως αποτέλεσμα την πτώση και την εξόμοιώση των φορολογικών συντελεστών σε διεθνές επίπεδο και πιθανώς τη μετακύλιση της φορολογικής βάσης σε άλλον παραγωγικό συντελεστή και κυρίως στην εργασία, η οποία κατά γενική ομολογία παραμένει κατά μεγάλο ποσοστό χαμηλά κινητική (Andersen, 2001, σ.6). Η διαδικασία αυτή μπορεί να είναι ωφέλιμη από την άποψη της αποτελεσματικότερης κατανομής του διεθνούς κεφαλαίου,²² αλλά αποδεικνύεται ταυτόχρονα και ιδιαίτερα δαπανηρή, λόγω της απώλειας των δημοσιονομικών πολιτικών που κάθε κυβέρνηση καλείται να αντιμετωπίσει.

Μία χώρα πρέπει να μειώσει τα ποσοστά φόρου κεφαλαίων ώστε να συναντηθούν με αυτά που θέτουν ξένες αρχές, διαφορετικά υποφέρει από μία φθίνουσα φορολογική βάση και πιθανώς ένα χαμηλότερο εγχώριο επίπεδο διαβίωσης. Επιπλέον, μεμονωμένα κάθε χώρα έχει το κίνητρο να προσαρμόσει την φορολογική της πολιτική με τέτοιο τρόπο, ώστε να προσελκύσει επιχειρήσεις από το εξωτερικό.²³ Υπάρχει, εν δυνάμει, μία “κούρσα που οδηγεί στον πάτο”, όσο οι χώρες ανταγωνιστικά προσφέρουν μειώσεις φόρων στον αγώνα για το εθνικό πλεονέκτημα. Οι χώρες του ΟΟΣΑ παρουσιάζουν μία σαφή τάση μειούμενων ποσοστών επιχειρηματικών φόρων την τελευταία δεκαετία, αν και δεν είναι ξεκάθαρο το πόσο σημαντικός υπήρξε ο φορολογικός ανταγωνισμός σε αυτήν την εξέλιξη. Επίσης, στην σημερινή εποχή έχει γίνει όλο και πιο δύσκολη η φορολόγηση του εισοδήματος που οι κάτοικοι κερδίζουν από κεφαλαιουχικά αγαθά, τα οποία κατέχουν σε μακρινές χώρες. Οι σκανδιναβικές χώρες έχουν ήδη μετακινηθεί προς ένα «δυαδικό» φόρο

²¹ Οι οικονομικές πρακτικές επιτρέπουν στους φόρους των κεφαλαίων να “μεταναστεύουν”, ακόμη και όταν το ίδιο το κεφάλαιο δε μετακινείται. Αλλάζοντας απλώς τη λογιστική αξία που είναι συνδεδεμένη με τα ενδιάμεσα αγαθά, τα οποία διακινούνται εντός της εταιρείας, μία πολυεθνική εταιρεία μπορεί να συμφωνήσει να κλείσει σχετικά μεγάλα μερίδια των παγκόσμιων της κερδών σε χώρες με χαμηλούς επιχειρηματικούς φόρους. Τέτοιες στρατηγικές λογιστικές προσαρμογές μπορεί να λάβουν χώρα ακόμη πιο γρήγορα, απ' ότι το ίδιο το κεφάλαιο μπορεί να μεταφερθεί μεταξύ των χωρών (Obstfeld, 1998, σ.19)

²² Με δεδομένο ότι υπάρχει ελευθερία στη διεθνή κινητικότητα του κεφαλαίου, οι διαφορετικοί φορολογικοί συντελεστές, προκαλούν διαστρεβλώσεις με αποτέλεσμα την απώλεια παγκόσμιας ευημερίας. Αυτό συμβαίνει γιατί το κεφάλαιο δεν κατανέμεται αποτελεσματικά με κριτήριο τα προφέρων κέρδη, αλλά αντίθετα κατανέμεται με βάση τα μετά-φόρων κέρδη. (Grunberg, 1998, σ.596)

εισοδήματος, με χαμηλότερη φορολόγηση των εισοδημάτων του κεφαλαίου σε σχέση με την εργασία (Obstfeld, 1998, σ.19).

Σε περίπτωση, βέβαια, χαμηλής καθαρής κινητικότητας των κεφαλαίων διεθνώς, δε τίθεται θέμα φορολογικού ανταγωνισμού, αφού οι εγχώριες επενδύσεις τροφοδοτούνται κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από τις εθνικές αποταμιεύσεις και επομένως οι εθνικές κυβερνήσεις επιβάλλουν τη φορολογία που επιθυμούν στο εθνικό τους κεφάλαιο. Μια τέτοια κατάσταση επιβεβαιώνεται και από τα στατιστικά στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία τόσο η φορολογία κεφαλαίου όσο και τα φορολογικά έσοδα των επιμέρους χωρών απέχουν πολύ από την πολυδιαφημισμένη εναρμόνιση (Πελαγίδης, 2001, σ.233).²⁴

Τόσο οι εισπράξεις από άμεσους φόρους, ως ποσοστό του ΑΕΠ, όσο και οι κοινωνικές δαπάνες, ως ποσοστό των φορολογικών εσόδων, απέχουν πολύ από το να είναι εναρμονισμένες, όπως θα ταίριαζε σε μία κατάσταση καθαρού διεθνούς φορολογικού ανταγωνισμού. Για παράδειγμα οι άμεσοι φόροι, ως ποσοστό του ΑΕΠ, στην Ελλάδα, Ηνωμένο Βασίλειο και Σουηδία το 1995 είναι 20,8%, 29% και 36,3% αντιστοίχως (Πελαγίδης, 2001, σ.233). Ο Obstfeld (1998) επισημαίνοντας το γεγονός αυτό, αναφέρεται με τη σειρά του στις υψηλές διαφορές στις δαπάνες για κοινωνική ασφάλιση και εισοδηματικές εισφορές, ως ποσοστό του ΑΕΠ το 1995, ανάμεσα στις διάφορες χώρες –Γερμανία 21,2%, Γαλλία 25,7%, ΗΠΑ 13,9%-, ενώ διαπιστώνει ότι οι εισπράξεις από τον επιχειρηματικό φόρο εισοδήματος δεν έχουν μειωθεί τα τελευταία χρόνια, είτε ως ποσοστό του ΑΕΠ, είτε ως μερίδιο των συνολικών φορολογικών εσόδων (Obstfeld, 1998, σσ.20-21).

Μέχρι τώρα δεν υπάρχουν αποδείξεις μείωσης των εσόδων από φόρους. Εν αντιθέσει, στις χώρες του ΟΟΣΑ το μερίδιο των φορολογικών εσόδων, ως ποσοστό του ΑΕΠ, έχει αυξηθεί κατά 8 ποσοστιαίες μονάδες, από το 32% το 1970 στο 40% το 1998. (Genschel, 2001, σ.4). Αντιστοίχως, οι κοινωνικές δαπάνες, ως ποσοστό των συνολικών κυβερνητικών δαπανών, σε 17 χώρες του ΟΟΣΑ, αυξήθηκε την περίοδο 1984-1997 κατά 2,7% (20,2%-22,9%) (Castles, 2001, σ.4).

Από την δεκαετία του '70 παρατηρείται ένας ρυθμός αύξησης της φορολογικής επιβάρυνσης του εργατικού εισοδήματος μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο του κεφαλαίου ή της κατανάλωσης (Genschel, 2001, σ.7). Αυτό σημαίνει ότι μέρος της

²³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ιρλανδία και το πολυδιαφημισμένο «οικονομικό θαύμα» της.

φορολογικής επιβάρυνσης έχει μετακινηθεί σ' ένα χαμηλότερο κινητικά συντελεστή, όπως είναι η εργασία.

Στη συμβατική θεωρία που θέλει το φορολογικό ανταγωνισμό να έχει ενταθεί στην εποχή της φιλελεύθερης ολοκλήρωσης των οικονομιών -συστέλλοντας τα δημοσιονομικά έσοδα και κατά συνέπεια μειώνοντας την δυνατότητα των κυβερνήσεων να χρηματοδοτήσουν προγράμματα κοινωνικής προστασίας- αντιπαραβάλλοντας τα στατιστικά στοιχεία, τα οποία ξεκάθαρα δηλώνουν ότι: Τα συνολικά φορολογικά έσοδα δεν έχουν μειωθεί από το 1970, αλλά αντίθετα συνεχίζουν να αυξάνονται. Ο φορολογικός συντελεστής επί των κερδών των επιχειρήσεων έχει αυξηθεί αμυδρά, ενώ ο φορολογικός συντελεστής επί του εισοδήματος του κεφαλαίου έχει αυξηθεί σημαντικά.²⁵ Τα παραπάνω στοιχεία συνηγορούν ότι είμαστε ακόμα πολύ μακριά από τις προβλέψεις περί ελεύθερης πτώσης της φορολόγησης του κεφαλαίου (Genschel, 2001, σ.7).

Επομένως, οι κριτικές για την συμβατική ρητορική- περί “πολιτικής πορείας προς νεοφιλελεύθερο πάτο”- φαίνεται να κερδίζουν την εμπιστοσύνη σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία. «Εν κατακλείδι, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι, απουσία εναρμονισμένης φορολογικής και κοινωνικής πολιτικής, οι καθαρές κινήσεις κεφαλαίων σε διεθνές επίπεδο συνάγεται ότι είναι περιορισμένες, έτσι που οι επιμέρους χώρες διατηρούν τη δημοσιονομική ευχέρεια αλλά και την ικανότητα άσκησης αποτελεσματικής δημοσιονομικής πολιτικής... Οι κοινωνικές δαπάνες έχουν ανέλθει στις περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ και ιδιαίτερα της Ευρώπης, γεγονός που σαφέστατα υποδηλώνει ότι οι χώρες διατηρούν στο ακέραιο τη δυνατότητα φορολόγησης εισοδημάτων πλούτου και κεφαλαίου για τη χρηματοδότηση κοινωνικών δαπανών» (Πελαγίδης, 2001, σ.236).

Πολλοί είναι οι μελετητές που συμπεραίνουν ότι η παγκοσμιοποίηση δεν επιβάλει καμία τρομερή αλλαγή ούτε και περιορίζει τις δραστηριότητες του κράτους- πρόνοιας. Το επιχείρημα αυτό σύμφωνα με το Genschel (2001) είναι αβάσιμο, διότι παραβλέπει το γεγονός ότι η τάση για φορολογικό ανταγωνισμό δεν ήταν η μόνη πρόκληση που συνάντησαν τα κράτη κατά τη διάρκεια των δεκαετιών '80 και '90. Παρατηρήθηκε ταυτόχρονα χαμηλή ανάπτυξη και αυξανόμενη ανεργία, προβλήματα

²⁴ Το επιχείρημα αυτό αναφέρεται στη φορολογία του κινητικού παραγωγικού συντελεστή (κεφάλαιο) και όχι στη φορολογία γενικά.

²⁵ Τα έσοδα από την φορολογία περιουσιακών στοιχείων και από την κατανάλωση έχουν μειωθεί από τα μέσα της δεκαετίας του '70, ενώ τα αυξανόμενα ποσοστά κοινωνικών εισφορών μαρτυρούν ότι έχει αυξηθεί η φορολογική επιβάρυνση επί του εισοδήματος της εργασίας (Genschel, 2001, σ.4)

που λειτούργησαν αντισταθμιστικά, διακόπτοντας την «πορεία προς τα κάτω» στη φορολογία. Το κοινωνικό κράτος παραμένει παγιδευμένο ανάμεσα στις εξωτερικές πιέσεις για μείωση της φορολογίας του κεφαλαίου και στις εσωτερικές απαιτήσεις για μεγάλες κοινωνικές δαπάνες και ελάφρυνση της φορολογίας επί του εργατικού εισοδήματος.

H Θεωρία του κινδύνου (Theory of risk)

*MOTORCARS ARE TRAVELING FASTER
THAN THEY OTHERWISE WOULD,
BECAUSE THEY ARE PROVIDED
WITH BRAKES.
Schumpeter*

Η σωστή αξιολόγηση της επίπτωσης της παγκοσμιοποίησης στο κράτος πρόνοιας προϋποθέτει την μελέτη της σχέσης ανάμεσα στην αυξανόμενη ολοκλήρωση των αγορών και τις διάφορες μορφές “κινδύνων”, οι οποίοι κινητοποιούν το αίτημα για μεγαλύτερη κοινωνική βοήθεια. Το βασικό ερώτημα είναι κατά πόσο το αυξανόμενο άνοιγμα των οικονομιών και η διεθνής ολοκλήρωση διαμορφώνουν ένα “επικίνδυνο” περιβάλλον, το οποίο με τη σειρά του τονώνει τη ζήτηση για αποτελεσματικότερη κοινωνική πολιτική. Ουσιαστικά επιχειρείται να διερευνηθεί η συσχέτιση ανάμεσα στο μέγεθος του δημοσίου τομέα και του μεγέθους ανοίγματος μίας οικονομίας.

Σε ένα πρώτο επίπεδο οι περισσότεροι θα υπέθεταν ότι η σχέση μεταξύ του πόσο ανοικτή είναι μία οικονομία και του πεδίου δράσης της κυβέρνησης είναι αρνητική. Ήα περίμεναν δηλαδή ότι το μέγεθος της κρατικής παρέμβασης είναι μικρότερο στις περισσότερο ανοικτές οικονομίες και αυτό για δύο λόγους: πρώτον, οι κοινωνίες που επιλέγουν να ανοίξουν τις οικονομίες τους προς το διεθνές εμπόριο είναι πιθανότερο να συγκλίνουν προς την έννοια της ελεύθερης αγοράς, με άμεσο επακόλουθο να προτιμούν τις “μικρότερες” κυβερνήσεις. Δεύτερον, είναι ευρέως αποδεκτό ότι η αποτελεσματικότητα του κυβερνητικού παρεμβατισμού είναι σαφώς μικρότερη στις οικονομίες εκείνες που σχετίζονται με την παγκόσμια οικονομία (Rodrik, 1998b, σ.997).

Τη συσχέτιση μεταξύ της φιλελευθεροποίησης των οικονομιών και του μεγέθους του δημόσιου τομέα πρώτος την διερεύνησε o Cameron σε μία μελέτη του το 1978. O Cameron -παίρνοντας ως δείγμα 18 χώρες μέλη του ΟΟΣΑ- υποστηρίζει ότι οι περισσότερο ανοικτές οικονομίες έχουν μεγαλύτερα ποσοστά βιομηχανικής συγκέντρωσης, οι οποίες τείνουν να καλλιεργήσουν υψηλότερο βαθμό ολοκλήρωσης, μεγαλύτερο πεδίο δράσης για συλλογικές συμφωνίες, αλλά και πιο δυναμικές εργατικές συνομοσπονδίες. Αυτό με τη σειρά του καταλήγει σε περισσότερες απαιτήσεις για κυβερνητικές παροχές -κοινωνική ασφάλιση, συντάξεις, επιδόματα ανεργίας, εύρεση εργασίας- οι οποίες μετριάζουν το εξωτερικό ρίσκο (Rodrik, 1998b, σ.999).

Στο πολιτικό επίπεδο, η παραπάνω θετική συσχέτιση μπορεί να ερμηνευθεί ως εξής: η περαιτέρω εμβάθυνση της φιλελευθεροποίησης των οικονομιών μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν ολόκληρη η διαδικασία έχει νομιμοποιηθεί στα μάτια εκείνων που υφίστανται το κόστος της. Με αλλά λόγια απαιτείται η διεύρυνση της κρατικής παρέμβασης και κατά συνέπεια η μεγέθυνση του κράτους-πρόνοιας, με σκοπό να προστατευθούν εκείνα τα μέρη της κοινωνίας που είναι περισσότερο εκτεθειμένα στο εξωτερικό –δηλαδή στην αστάθεια στους όρους του εμπορίου και τις εξαγωγές- ώστε να επέλθει η απαιτούμενη κοινωνική συναίνεση και να αποφευχθούν οποιεσδήποτε πολιτικές αναταραχές, οι οποίες θα αποτελούσαν τροχοπέδη στην απρόσκοπτη φιλελευθεροποίηση των αγορών. Υπό αυτό το πρίσμα, o Reiger και o Leibfried (1998) ισχυρίζονται ότι ο θεσμός του κοινωνικού κράτους είχε οργανικό ρόλο στην προώθηση και στην εξασφάλιση των ανοίγματος των αγορών. Η ανάπτυξη του κράτους-πρόνοιας δεν ακολούθησε τυχαία την εντατικοποίηση της φιλελευθεροποίησης (Reiger, Leibfried, 1998, σσ.375-378).

Στην οικονομική βιβλιογραφία, o Rodrik (1988b) παρουσιάζει εμπειρικές αποδείξεις για να υποστηρίζει τη θέση ότι οι περισσότερο ανοικτές οικονομίες (χρησιμοποιεί ως δείκτη το μερίδιο του εμπορίου στο ΑΕΠ) τείνουν να διαθέτουν μεγαλύτερο δημόσιο τομέα (χρησιμοποιεί ως δείκτη τις κυβερνητικές δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ). Οι δημόσιες δαπάνες και τα προγράμματα κοινωνικών παροχών, ισχυρίζεται o Rodrik, έχουν εξελιχθεί, ώστε να παρέχουν ασφάλιση απέναντι στους κινδύνους της παγκοσμιοποίησης. Οι κοινωνίες φαίνεται να απαιτούν και να λαμβάνουν μεγαλύτερο μερίδιο κρατικής παρέμβασης, ανάλογα με το τίμημα του να αποδέχονται υψηλότερα ρίσκα εξαιτίας των διαταραχών, που προέρχονται από τους κινδύνους των όρων εμπορίου (terms of trade risk).

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η μελέτη του Andersen (2001), ο οποίος χρησιμοποιώντας ένα στοχαστικό μοντέλο μεταξύ δυο χωρών, προσπαθεί να διερευνήσει ποιο είναι το μέγεθος του “κινδύνου” στις αγορές προϊόντων. Αφού πρώτα οριοθετεί τη διεθνή οικονομική ολοκλήρωση, ως την άρση των προστατευτικών φραγμών στο εμπόριο προϊόντων –το οποίο οδηγείται από την ειδίκευση της παραγωγής- καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η θέση των κοινωνιών στο εξωτερικό ρίσκο μπορεί να αμβλυνθεί από την κρατική παρέμβαση, μέσω της δημόσιας κατανάλωσης και της φορολογίας (αυτόματοι σταθεροποιητές). Ενώ από την μία μεριά η ολοκλήρωση των οικονομιών προϋποθέτει την μείωση του μεγέθους του δημοσίου τομέα –ώστε να περιοριστούν οι ακαμψίες και οι αναποτελεσματικότητες που αυτός εισάγει στις αγορές προϊόντων- από την άλλη μεριά παρατηρείται ταυτόχρονα μία αυξημένη ανάγκη για μεγαλύτερη κρατική παρέμβαση, εφόσον η παγκοσμιοποίηση αυξάνει την “αστάθεια” και κατά συνέπεια τη ζήτηση για περισσότερη κοινωνική βοήθεια μέσω των μηχανισμών του κράτους- πρόνοιας (Andersen, 2002, σ.14).

Όλες οι μέχρι τώρα εμπειρικές έρευνες συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι το μεγαλύτερο άνοιγμα των οικονομιών σχετίζεται θετικά με το μέγεθος του δημοσίου τομέα. Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Andersen, υπάρχουν αρκετά προβλήματα στην παραπάνω εμπειρική θεώρηση (Andersen, 2001, σσ.11-12). Πρώτον, το άνοιγμα των οικονομιών μπορεί να συνδέεται και με άλλους παράγοντες (μέγεθος των χωρών) και επομένως η ευρισκόμενη θετική συσχέτιση να μην αντικατοπτρίζει πλήρως την αλήθεια. Δεύτερον, η αύξηση του διεθνούς εμπορίου δεν αποτελεί το μοναδικό κριτήριο μέτρησης της ολοκλήρωσης των οικονομιών. Η αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση μπορεί να έχει μεγάλη επίδραση σε πολλούς τομείς της κοινωνίας και της οικονομίας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει αυτόματα ότι επηρεάζει και κατ’ ανάλογο τρόπο το μερίδιο εμπορίου. Τρίτον, οι εμπειρικές μελέτες δε φαίνεται να λαμβάνουν υπόψη τους ότι η μεγαλύτερη επέκταση του δημόσιου τομέα επήλθε στις δεκαετίες '50, '60 και '70, ως αποτέλεσμα κυρίως της ακολουθούμενης κεύνσιανής πολιτικής και όχι της διεθνοποίησης των οικονομιών.²⁶ Το γεγονός αυτό αποκρύβεται από τις έρευνες, οι οποίες χρησιμοποιούν στο δείγμα τους την παραπάνω περίοδο,

²⁶ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι πρώτες συμφωνίες για άρση των εμπορικών φραγμών επιτυγχάνονται κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '40, μέσω της GATT. Παρόλα αυτά η δυναμική της παγκοσμιοποίησης στα “χρυσά χρόνια” του καπιταλισμού δεν ήταν αυτή που να επιτρέπει να ισχυριστούμε ότι η τότε αύξηση των δραστηριοτήτων του κράτους ήταν αποτέλεσμα της τάσης ολοκλήρωσης των οικονομιών.

θέλοντας να αποδείξουν ότι η θετική συσχέτιση μεταξύ της κρατικής παρέμβασης και της φιλελευθεροποίησης των οικονομιών έχει μακρύ ιστορικό προηγούμενο. Τέλος, οι περισσότερες από τις μελέτες αυτές δεν εξετάζουν την αστάθεια που εισάγει το άνοιγμα των οικονομιών σε μακροοικονομικές μεταβλητές, όπως είναι η παραγωγή, η κατανάλωση και η απασχόληση.

Κινητικότητα της εργασίας

Σύμφωνα με το factor price equalization theorem, ένας ακόμη μηχανισμός σύγκλισης στηρίζεται στην κινητικότητα της εργασίας στο χώρο, δηλαδή στην μετανάστευση. Σύμφωνα με την νεοκλασική προσέγγιση, στο βαθμό που η κινητικότητα της εργασίας είναι απρόσκοπτη, –υπάρχει τέλειος ανταγωνισμός των αγορών και παρόμοια επίπεδα τεχνολογίας- το εργατικό δυναμικό θα τείνει να μετακινείται από περιοχές με χαμηλές αμοιβές εργασίας σε περιοχές με υψηλές αμοιβές εργασίας. Στις πρώτες η μετανάστευση δημιουργεί ελλείψεις στην αγορά εργασίας που τείνουν να οδηγήσουν τις αμοιβές προς τα πάνω, ενώ στις δεύτερες η μετανάστευση αυξάνει την προσφορά εργασίας, γεγονός που τείνει να πιέζει τους μισθούς προς τα κάτω. Στο βαθμό που οι μισθολογικές διαφορές μεταξύ περιφερειών εξακολουθούν να υπάρχουν, η μετανάστευση θα συνεχίζεται οδηγώντας τελικά σε σύγκλιση τις αμοιβές.

Παρόλο που το factor price equalization theorem δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται στην πράξη, εντούτοις η αυξημένη δυναμική της μετανάστευσης έχει εγείρει πολλά ερωτηματικά και ανησυχίες. Ένα σημαντικό ερώτημα στις ανεπτυγμένες οικονομίες είναι αν η μετανάστευση των ανειδίκευτων εργαζομένων από τις αναπτυσσόμενες χώρες μειώνει τα επίπεδα των μισθών των ανειδίκευτων εγχώριων εργαζομένων. Για την Αμερική μία μελέτη έχει υπολογίσει ότι το ένα τρίτο της συνολικής αύξησης στην εισοδηματική ανισότητα στη χώρα μπορεί να αποδοθεί στην αυξημένη μετανάστευση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, επίδραση δύο με τρεις φορές μεγαλύτερη από εκείνη της εισαγωγής των αγαθών (Slaughter, Swagel, 1997, σ.172).

Άλλες μελέτες έχουν οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η επίδραση της μετανάστευσης στους μισθούς και στην απασχόληση είναι σχετικά μικρές (Slaughter,

Swagel, 1997, σ.172). Είναι η ακαμψία των ευρωπαϊκών αγορών εργασίας, η οποία προκαλεί την αύξηση της ανεργίας, σε αντίθεση με τις ΗΠΑ, όπου εκεί η προσαρμογή της οικονομίας στα υψηλότερα επίπεδα μετανάστευσης έχει ως αποτέλεσμα τις μειώσεις στους μισθούς.

Ο Kapstein (1996) ισχυρίζεται ότι το καθαρό αποτέλεσμα της νόμιμης μετανάστευσης είναι θετικό. Οι νεοεισερχόμενοι φέρνουν μαζί τους νέες χρήσιμες δεξιοτεχνίες, δημιουργούν επιχειρήσεις και νέες θέσεις εργασίας και αυξάνουν την παραγωγή. Από την άλλη όμως μεριά, το πλήθος των ανειδίκευτων εργαζομένων επίσης αυξάνεται, πιέζοντας προς τα κάτω τους μισθούς. Τέλος, καταλήγει ο Kapstein στο ότι, «όπως και για άλλες όψεις της παγκοσμιοποίησης, η αυξανόμενη μετανάστευση ωφελεί συνολικά κάθε χώρα, πλήττει όμως κάποιες κοινωνικές ομάδες» (Kapstein, 1996, σσ.139-140).

Μια πρόσφατη μελέτη στον Economist (2002b) τονίζει τις συνέπειες που έχει η μετανάστευση για τις φτωχότερες χώρες. Ο αρθρογράφος, αφού αρχικά διερωτάται αν τα αναπτυσσόμενα κράτη κερδίζουν ή χάνουν όταν τα «φωτεινότερα μυαλά τους» ξενιτεύονται, καταλήγει στην άποψη ότι η διαδικασία αυτή αποτελεί ένα παίγνιο με αρνητικό αποτέλεσμα για τις χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Παρόλα αυτά η κινητικότητα της εργασίας δεν έχει φτάσει σ' εκείνα τα επίπεδα τα οποία θα συνιστούσαν άμεση απειλή για τα εισοδήματα και την απασχόληση. Αυτό όμως δεν εμποδίζει τον Andersen (2001) να διαπιστώσει ότι η περαιτέρω ολοκλήρωση των οικονομιών καθιστά τις αγορές εργασίας περισσότερο ευαίσθητες στο επίπεδο των μισθών (παρατηρείται δηλαδή αύξηση της ελαστικότητας της ζήτησης της εργασίας). Αυτό προσδίδει μία άλλη δυναμική στην αγορά, εφόσον αυτή η ελαστικότητα είναι ζωτικής σημασίας για τις διαστρεβλώσεις που προκύπτουν από την φορολόγηση του εργατικού εισοδήματος. Αυτό σημαίνει ότι επηρεάζεται και η δυνατότητα χρηματοδότησης των δραστηριοτήτων του κράτους-πρόνοιας δια μέσου της εργασίας, ακόμα και αν αυτή δεν έχει αποκτήσει την κινητικότητα που της προσδίδει η οικονομική θεωρία (Andersen, 2001, σ.16)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι γεγονός ότι ο θεσμός του κράτους-πρόνοιας διασφαλίζει τις απαραίτητες προϋποθέσεις, όπως είναι το εισόδημα και η εργασία, για ένα αξιοπρεπές επίπεδο ζωής. Η θεσμοποίηση κοινωνικών πολιτικών διασφαλίζει την ευημερία που επέρχεται μέσω της αυξανόμενης ολοκλήρωσης των αγορών, ενώ ταυτόχρονα σταθεροποιεί τις εθνικές οικονομίες. Με άλλα λόγια, το πλέγμα κοινωνικής προστασίας αποτελεί θεμέλιο λίθο για τα άνοιγμα των οικονομιών, επιτρέποντας την περαιτέρω οικονομική ολοκλήρωση. Κατά συνέπεια, ο κατακερματισμός και η υποβάθμιση των δικτύων κοινωνικής προστασίας αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα εξέλιξης της παγκοσμιοποίησης και επιπλέον ενισχύει τις ποικιλώνυμες ομάδες που απαιτούν επιστροφή σε πολιτικές προστατευτισμού. Μια τέτοια προοπτική θα αποδεικνύονταν ιδιαίτερα αρνητική τόσο σε όρους αποτελεσματικότητας όσο και σε όρους δικαιοσύνης (Τσακλόγλου, σ.2).

Από την άλλη μεριά, για να προστατευτούν οι κοινωνίες από τις αρνητικές επιπτώσεις του ελεύθερου εμπορίου και τις ανεξέλεγκτες κερδοσκοπικές κινήσεις των κεφαλαίων, απαιτείται η δραστηριοποίηση πολιτικών κοινωνικής βοήθειας. Στο σημείο όμως αυτό ανοίγει ένα μεγάλο ζήτημα, καθώς το ίδιο το υφιστάμενο πλέγμα κοινωνικής προστασίας παράγει ανισορροπίες και ακαμψίες. Επομένως, επιτακτική ανάγκη δεν είναι η προάσπιση του “status quo” αλλά η δημιουργική αναπροσαρμογή των μηχανισμών του κράτους-πρόνοιας στις νέες απαιτήσεις της εποχής. Επίσης, εγχώριες προκλήσεις, όπως οι δημογραφικές αλλαγές, οι αλλαγές στην αγορά εργασίας και στην δομή της οικογένειας, καλούν για δραστικές μεταρρυθμίσεις το κοινωνικό κράτος.

Ο Snower (1996) προτείνει ότι, για να μπορέσουμε να ανταποκριθούμε στις αυξημένες ανάγκες για υπηρεσίες κοινωνικής βοήθειας, σε εποχές αυστηρών δημοσιονομικών περιορισμών, οι κυβερνήσεις θα πρέπει να απαλείψουν τις αναποτελεσματικότητες και ανισότητες που προάγονται εγγενώς, μέσα από τις ήδη εφαρμοζόμενες πολιτικές (Snower, 1996, σ.217). Αυτό σημαίνει ότι η αποτελεσματική κοινωνική πολιτική, στο νέο ιδεολογικοπολιτικό χάρτη, παραμένει υποκείμενη στις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και θεσμικές προτεραιότητες που διακρίνουν την κάθε κυβέρνηση χωριστά. Το πλέγμα της κοινωνικής προστασίας συνεχίζει να αποτελεί διακριτό χαρακτηριστικό της κάθε χώρας και για την

προσαρμογή του στο νέο πλαίσιο “ευθύνεται” η εθνική οικονομική πολιτική που ακολουθεί η κάθε χώρα. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η εντεινόμενη τάση ολοκλήρωσης των οικονομιών δεν επιτάσσει να αναζητηθούν κοινές λύσεις και απαντήσεις στα προβλήματα που απασχολούν τη διεθνή κοινότητα.

Το πρόβλημα της λειτουργίας ενός γενναιόδωρου κοινωνικού κράτους, στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, εμφανίζεται στην ολότητά του αν αναλογιστούμε τις αυξανόμενες δυσκολίες που προκύπτουν για την επαρκή χρηματοδότηση ενός αποτελεσματικού δικτύου κοινωνικής προστασίας. Η κινητικότητα των συντελεστών της παραγωγής, η τεχνολογία, οι εφαρμοζόμενες πολιτικές δημοσιονομικής πειθαρχίας και το δημογραφικό πρόβλημα συνθέτουν ένα ομιχλώδες τοπίο για την διατήρηση και την λειτουργία των κοινωνικών πολιτικών των Δυτικών κρατών.

Επομένως, κρίνεται κάτι παραπάνω από αναγκαία η εξεύρεση πόρων για την κάλυψη των χρηματοδοτικών αναγκών των πολιτικών του κράτους-πρόνοιας. Σχεδόν όλες οι μελέτες εντοπίζουν την λύση του προβλήματος στην αύξηση της απασχόλησης. Ο Τσακλόγλου υπογραμμίζει τέσσερις μηχανισμούς, οι οποίοι μπορούν να συμβάλουν στην αύξηση της απασχόλησης. Πρώτον, η αύξηση της «ελαστικότητας» της αγοράς εργασίας, θα ευνοήσει τα μεγάλα τμήματα των outsiders όσο και τα περισσότερα επισφαλή τμήματα των insiders να ξεφύγουν από την περιθωριακή θέση που τους “εξασφαλίζει” η ακαμψία της αγοράς εργασίας. Δεύτερον, η ενθάρρυνση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας θα αναδείξει επιπλέον και τις μεγάλες δεξιότητες που είναι άμεσα συνυφασμένες με ένα μεγάλο κομμάτι του γυναικείου πληθυσμού. Τρίτον, η αύξηση των ετών εργασίας και η μείωση των ετών συνταξιοδότησης θα έχει σαν αποτέλεσμα να αυξηθεί ο χρόνος καταβολής των εισφορών και να μειωθεί ο χρόνος πληρωμής των συντάξεων.²⁷ Τέταρτον, οι πολιτικές που ενθαρρύνουν τη διεθνή μετανάστευση μπορεί προς το παρόν να αποτελούν αμφιλεγόμενο θέμα σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά μακροπρόθεσμα θα αποδειχτούν αποτελεσματικές (Τσακλόγλου, σ.3).

Εύκολες και ανώδυνες λύσεις δεν υπάρχουν. Αυτό γίνεται προφανές στην περίπτωση της φορολογίας. Η πρόταση για μετατόπιση της φορολογίας από τους

²⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη και η τρίτη πρόταση δέχεται δριμεία κριτική από την αριστερή οπτική. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η τρίτη πρόταση συγκεντρώνει την μήνη αρκετών νεοφιλελεύθερων, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η συνεχιζόμενη παραμονή γηραιότερων ατόμων στην αγορά εργασίας θα αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την ανανέωσή της από καλύτερα καταρτιζόμενα νέα άτομα, με συνακόλουθο αποτέλεσμα την μείωση της παραγωγικότητας.

υψηλά κινητικούς συντελεστές παραγωγής στους λιγότερο κινητικούς περιπλέκει τα πράγματα. Η αύξηση των φόρων κατανάλωσης δημιουργεί ανισοκατανομή του εισοδήματος, γιατί οι φόροι αυτοί είναι αντίστροφα προοδευτικοί, ενώ η αύξηση της φορολογίας επί του εισοδήματος δημιουργεί αντικίνητρα για εργασία και για ανάληψη επιχειρηματικών κινδύνων.

Η παγκοσμιοποίηση μεταβάλει συνεχώς τα θεμελιώδη της διεθνούς οικονομίας καλώντας ουσιαστικά για πολιτική παρέμβαση αναπροσδιορισμού του κοινωνικού κράτους. Επομένως το εύρος και η αποτελεσματικότητα των μελλοντικών μηχανισμών του κράτους-πρόνοιας αποτελούν στην ουσία πρόβλημα πολιτικής διαχείρισης. Εν κατακλείδι, αυτό που διακυβεύεται δεν είναι η ίδια η οντότητα του κοινωνικού κράτους- ιστορικά η νομιμοποίηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής εξασφαλίζεται μέσω των δικτύων κοινωνικής προστασίας- αλλά η έκτασή του, δηλαδή το κατά πόσο θα είναι σε θέση να εξασφαλίζει ένα επαρκές επίπεδο διαβίωσης σε μικρότερα ή μεγαλύτερα τμήματα του πληθυνσμού. Και αυτό είναι θέμα ιδεολογικό.

REFERENCES

- Andersen Torben M. (2001), "International Integration and the Welfare State", ESPE Conference, Bonn, June 2001, pp.1-37.
- Andersen Torben M. (2001), "International integration, Risk and the Welfare State", IZA Discussion Paper, no.456, pp. 1-23.
- Atkinson Tony (2001), "Inequality, Poverty and the Welfare State: A European Perspective on the Globalisation Debate", pp.1-26.
- Baldwin R. and Martin P. (1999), "Two Waves of Globalization: Superficial Similarities, Fundamental Differences", Globalization and Labour, edited by Horst Siebert, pp.3-58.
- Camdessus Michel (1998), "Worldwide Crisis in the Welfare State: What next in the Context of Globalization?", IMF, at a seminar organized by Observatoire Chritien des Rialitis Economiques Paris, France, October 15, 1998, pp.1-8.
- Castles Francis (2001), "The Future of the Welfare State: Crisis Myths and Crisis Realities", Paper to be presented at a conference on Re-inventing society in a changing global economy, University of Toronto, March 8-10, 2001, pp.1-20.
- Feenstra Robert C. (1998), "Integration of Trade and Disintegration of Production in the Global Economy", Journal Of Economic Perspectives, vol.12, n.4, pp.31-50.
- Genschel Philip (2001), "Globalization, Tax Competition and the Fiscal Viability of the Welfare State", Max Planck Institute for the Study of Societies, Working Paper 01/1, pp.1-34.
- Ghose Ajit K. (2000), "Trade liberalization, employment and global inequality", International Labour Review, vol.139, no.3, pp.281-?.
- Gordon D. M. (1987), "The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations", New Left Review, 168, pp.24-64.
- Grunberg Isabelle (1998), "Double Jeopardy: Globalization, Liberalization and the Fiscal Squeeze", World Development, no.4, pp.591-605.
- Hirst P. & Thompson G (1996), Η Παγκοσμιοποίηση σε Αμφισβήτηση, Εκδόσεις Παπαζήση 2000.
- Jerger Jurgen (2002), "Globalization, wage setting and the welfare state", Journal of Policy Modeling, 24, pp.1-18.

- Kapstein Ethan (1996), “*Oι Εργαζόμενοι και η Παγκόσμια Οικονομία*”, Κατανοώντας την Παγκοσμιοποίηση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2000, σσ.125-158.
- Krugman P. & Lawrence R. (1994), “*Εμπόριο, Θέσεις Εργασίας και Μισθοί*”, Κατανοώντας την Παγκοσμιοποίηση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2000, σσ.105-124.
- Lee Eddy (1996), “*Globalization and employment: Is anxiety justified?*”, International Labour Review, vol. 135, no.5, p. 485-497.
- Lee Eddy (1997), “*Globalization and labour standards: A review of issues*”, International Labour Review, vol. 136, no.2, pp. 173-189.
- Μαρξ-Ένγκελς (1848), *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2001.
- Notermans T (1993), “*The abdication of national policy autonomy: Why the macroeconomic policy regime has become so unfavorable to labour*”, Policy and Society, 21, pp.133-167.
- Obstfeld Maurice (1998), “*The Global Capital Market: Benefactor or Menace?*”, Journal Of Economic Perspectives, vol.12, n.4, pp.9-30.
- OECD (1999), *Policy Briefs-Open Markets Matter: The Benefits of Trade and Investment Liberalization*, October 1999.
- Πελαγίδης Θεόδωρος (2001), *Πόσο έχει προχωρήσει η παγκοσμιοποίηση;*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001.
- Rhodes Martin (1996a), “*Globalization and West European Welfare States: A Critical Review of Recent Debates*”, Journal of European Social Policy, 6, (4), pp.305-327.
- Rhodes Martin (1996b), “*A New Social Contract? Globalization and West European Welfare States*”, EUI Working Paper RSC, no.96/43, pp.1-29.
- Rhodes Martin (1997), “*Globalization, Labour Marketsand Welfare States: A Future of Competitive Capitalism?*”, EUI Working Paper RSC, no.97/36, pp.1-25.
- Rieger E. and Leibfried S. (1998), “*Welfare State Limits to Globalization*”, Politics & Society, vol.26, no.3, pp.363-390.
- Rodrick Dani (1997), *Τα λογικά και τα παράλογα στη συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση*, Κατανοώντας την Παγκοσμιοποίηση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2000, σσ. 25-51.

- Rodrik Dani (1998a), “*Symposium on Globalization in Perspective: An Introduction*”, Journal Of Economic Perspectives, vol.12, n.4, pp.3-8.
- Rodrik Dani (1998b), “*Why Do More Open Countries Have Bigger Governments?*”, Journal of Political Economy, vol. 106, no. 5, pp.997-1031.
- Rodrik Dani (2002), “*Feasible Globalization*”, NBER, Discussion Paper, No.9129, pp.1-25.
- Scharpf W. Fritz (2000), “*Globalization and the Welfare State: Constraints, Challenges and Vulnerabilities*”, The Year 2000 International Conference on Social Security, Helsinki, 25-27 September 2000, pp.1-46.
- Slaughter M., Swagel P. (1997), *H Παγκοσμιοποίηση μειώνει τους μισθούς και εξάγει θέσεις εργασίας;*, Κατανοώντας την Παγκοσμιοποίηση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2000, σσ. 159-176.
- Snower Dennis (1996), “*The Modern Welfare State: Problems and Suggested Reforms*”, Empirica 23, pp.207-226.
- Spraos John (2001), “*Glancing at Reforms Motivated by Social Justice*”, Globalization and Regionalism: A double Challenge for Greece, Proceedings of the LSE Conference in Athens, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, Athens 2001, pp.35-41.
- Standing Guy (1997), “*Globalization, Labour Flexibility and Insecurity: The Era of Market Regulation*”, European Journal of Industrial Relations, V.3, Number 1, pp.7-37.
- Stephens J., Huber E., Ray L. (1996), *The Welfare State in Hard Times*, Continuity and Change in Contemporary Capitalism, Cambridge University Press, pp.164-193.
- Stryker W. (1998), “*Globalization and the Welfare State*”, International Journal of Sociology and Social Policy, 18, pp.1-49.
- Tanzi Vito (2000), “*Globalization and the Future of Social Protection*”, IMF Working Paper, WP/00/12, pp.1-22.
- The Economist (2002a), “*Increasing globalization could lead to bigger economic booms and busts*”, September 28th – October 4th 2002.
- The Economist (2002b), “*How emigration hurts poor countries*”, September 28th – October 4th 2002.
- Τσακλόγλου Πάνος, “*Κράτος Πρόνοιας και Παγκοσμιοποίηση*”, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

- Wildasin D. (2000), “*Factor Mobility and Fiscal Policy in the EU: Policy Issues and Analytical Approach*”, Economic Policy 31, pp.337-37.
- Wood Adrian (1995), “*How Trade Hurts Unskilled Workers*”, Journal of Economic Perspectives, vol.9, no.3, pp.57-80.
- Yeates Nicola (1999), “*Social Politics and Policy in an Era of Globalization: Critical Reflections*”, Social Policy & Administration, vol.33, no.4, December 1999, pp.372-393.

